

## XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI MALİ UYGULAMALARI ÇERÇEVESİNDE KONARGÖÇER TOPLULUKLAR

Özlem BAŞARIR\*

### Öz

*Devlet, idari açıdan kontrol mekanizmasını işletmek ve mali açıdan da vergilerini düzenli toplayabilmek için konargöçer toplulukları, belirli idari ve mali düzenlemeler altında organize edilebilmekteydi. Özellikle nüfus potansiyelleri ve yaşadıkları yerler bakımından kalabalık konargöçer toplulukları, -çoğunlukla kethüda ve voyvoda gibi görevliler tezahüründe- belirli bir idari-mali nizamda sahip bulunmaktaydılar. Bu çalışmanın konusunu ise bu tür kalabalık gruplardan ziyade, daha küçük ama sayıları fazla olan konargöçer topluluklar oluşturmaktadır. Hem merkezî hazine hem de bölgedeki kale görevlilerinin ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için kesintisiz bir gelir kaynağı yaratılabilmek adına, XVII. ve XVIII. yüzyılların yaygın mali uygulamalarına –mukataa ve ocaklık- dayanarak bu tür küçük gruplar, iki yönlü bir fayda içinde buluşturulmuşlardır. Bu çalışma, Diyarbekir Eyaleti'nin vergi mükellefleri arasında sayılan ya da burada yaşayan konargöçerlerin, XVIII. yüzyılın hangi mali uygulamaları içinde, nasıl organize edildiklerine dair bir kesit ortaya koymayı amaçlamaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Diyarbekir Eyaleti, Diyarbekir Voyvodalığı, Konargöçerler, Malikâne Uygulaması, Muaccele, Mukataa, Ocaklık Sistemi, XVIII. Yüzyıl.

### Abstract

#### *Nomads within the Scope of Ottoman Financial Policies in the First Half of the XVIII<sup>th</sup> Century*

*Ottoman Empire was able to organize the nomads under certain financial and administrative arrangements in order to operate the control mechanism administratively and financially to levy regularly. Crowded nomads had a certain administrative-financial order -mostly on the appearance of attendants like chamberlain and voivoda- especially in terms of their population potential and habitats. Rather than such crowded groups, smaller nomads constitute the subject of*

---

\* Yrd.Doç.Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü  
ozlembasarir@hotmail.com

*this study. Such small groups were gathered in two-way profit based on the common financial practices –muqataa and ocaklik- of the XVII<sup>th</sup> and XVIII<sup>th</sup> centuries, on behalf of creating a continuous source of income both for central state treasury and for meeting the needs of the castle functionary and soldiers in the region. This study aims to show how the nomads in Diyarbekir province, which were ranked as taxpayers or living in the state, were organized.*

**Key Words:** Diyarbekir Province, Diyarbekir Voivodeship, Nomads, The Long-Term Malikâne System, Muaccele, Muqataa, Ocaklik System, XVIII<sup>th</sup> Century

### Giriş

Osmanlı Devleti'nde göçebe ya da konargöçer<sup>1</sup> yaşam tarzına sahip, aşiret, cemaat, oymak şeklinde teşkilatlanmış<sup>2</sup> ve daha genel bir tanımlama ile Türkmen ve Yörük olarak adlandırılan topluluklar reaya statüsünde yer alırlardı<sup>3</sup>. İdari bakımdan bir eyalet içindeki sancağa bağlı olan bu grupların kaydedilecekleri sancağı, yaylak ve kışlaklarının sınırları belirlerdi. Ancak yaylak ve kışlaklar bazen farklı sancaklarda yer alabildiğinden, bu tür durumlarda idari bakımdan bağlı oldukları yer, kışlaklarının bulunduğu sancak olurdu. Mali açıdan vergi veren reaya statüsünde muamele görürler, hukuki açıdan ise bağlı oldukları sancağın hangi kazasında yaşam sürüyorlarsa o kazaya bağlı olarak kabul edilirdi. Yerleşik ahali gibi hangi statüdeki toprak üstünde yaşıyorlarsa veya yaylak ve kışlak olarak hangi topraktan istifade ediyorlarsa, mali ve hukuki bakımdan öyle muamele görürlerdi. Yani eğer tımar toprağı üzerinde yaşıyorsa tımar reyası, zeamet toprağında yaşıyorsa zeamet reyası, has toprağında yaşıyorsa has reyası<sup>4</sup>, vakıf toprağında yaşıyorsa vakıf reyası olurdu (Şahin, XVI. Yüzyıl Osmanlı 185-187; Şahin, 1638 Bağdad 227).

<sup>1</sup> Cengiz Orhonlu, bu grupların yaylak-kışlak hareketi içerisinde bulunmalarının ve yaşam koşullarının, onlara göçebe statüsü kazandıramayacağını ifade etmektedir. Bunlar yaylakta hayvanlarını otlatıp hayvancılıkla uğraşırken, kışlakta ise kondukları yerde basit ziraatla uğraşırlardı. O yüzden bu topluluklar için konar-göçer tanımlaması yapmanın daha uygun olacağı görüşündedir (12-13). Konargöçer ve göçebelik kavramları üzerine bkz. Büyükcan Sayılır 563-580; Okumuş 381.

<sup>2</sup> Aşiret kavramıyla, aralarında kan bağı ile birbirine bağlı olma özelliği vurgulanırken; taife ise genelde çeşitli aşiret ve cemaatlerden oluşan bir grubun adını karşılamaktadır. Yörük-Türkmen ayrımı ise, Kızılırmak nehri esas alınmak üzere batısında kalanlara Yörük, doğusunda kalanlara Türkmen denilerek yapılmaktadır (Gündüz, Cengiz Orhonlu 56-57).

<sup>3</sup> Osmanlı vergi düzeninde aşiretler, raiyyet statüsünde kabul edilirdi. "Vergi mükellefleri, bennâk, mücerred, toprağı ve davarı olan kendi kendine yeten haneden ibarettir" (Orhonlu 23-25).

<sup>4</sup> XVI. yüzyılın ilk yarısında Mardin sancağındaki padişah hasları arasında Akkeçilü, Sürgücü, Meşki, Şeyh Zoli gibi aşiret ve cemaatler yer almaktaydı (Göyünç, XVI. Yüzyılda 142-148).

Konargöçerler, *il* ya da *ulus* adıyla gruplandırılarak, boy (aşiret), oymak (cemaat) ve oba (mahalle) şeklinde teşkilatlanmışlardı. Aşiret ve cemaatlerin başında bir bey bulunurdu. Bir aşirete *bey*, -irsî olmayan teşekküllerde- o boyu teşkil eden grupların başında bulunan kethüda ve ihtiyarların belirli bir şahsı boy beyi kabul edecekleri şeklindeki ön kabullerinden sonra, devlet tarafından atanırdı. Kethüdalar ise, buldukları aşiretin beyi tarafından tayin edilirdi (Orhonlu 14-15). Eğer konargöçer ahaliye ait gelirler, has olarak tahsis edilmişse; has reayası olarak adlandırılırlar ve gelirlerinin toplanması ve asayişlerinin sağlanması, bir voyvoda tarafından yapılırdı. Konargöçer ahalinin vergilerini toplamak ve güvenliklerini sağlamakla görevli voyvodalar, çoğunlukla sancakbeyinin adamları arasından ya da kendi ahailerinin rızasıyla atanırlardı. Yönetimin aşiret nezdindeki temsilcisi olarak addedilen bu görevliler, “Türkmen Voyvodası” ya da “Türkmen Ağası” olarak anılırlardı<sup>5</sup> (Orhonlu 19). Konargöçer ahalinin her biriminin başında idareden sorumlu yöneticilerin bulunması voyvodanın yönetim ve idareden ziyade, vergilerin toplanması noktasında inisiyatif üstlendiğini göstermektedir. Ancak voyvodaların mali nitelikteki bu görevleri aşiret asayişinin sağlanmasına ve tahrirlerinin yapılmasına katkıda bulunmasına engel değildi (Söylemez 220-221; Şahin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda* 175; Şahin, *XVI. Yüzyıl Osmanlı* 197).

Konargöçerlerin sürdürdükleri en önemli ekonomik faaliyet, hayvancılık olup; buna bağlı yaşam koşullarını devam ettirebilmek için yaylak ve kışlaklar arasında daimi bir mevsimsel hareketlilik içerisinde bulunurlardı. Osmanlı iktisadi yapısının önemli bir kolunu oluşturan bu faaliyetler, temelde şehirlerin ve ordunun iaşesine eklemlenmişti. Bunun

<sup>5</sup> Bu kavram, aşiretler için genel bir adlandırma olmakla beraber; ilgili görevli her zaman bu adla anılmamakta, görevli olduğu aşiretin adıyla da anılabilmekteydi. Örneğin valide sultan hasları arasında yer alan Rişvan aşiretinin voyvodası, “Rişvan hassı voyvodası” ya da “Rişvan voyvodası” adıyla kayıtlarda zikredilmekteydi (Söylemez 219). Aynı isimli görevli, XVI. yüzyılın sonlarına doğru konargöçer toplulukların mukataa haline getirildiğinde de karşımıza çıkmaktadır. Konargöçerlerin vergilerinin toplanma hakkı, -aşiret yönetim kademesinde en üst noktada konumlanan- bir mültezime yani Türkmen voyvodasına iltizamla verilmeye başlanmıştır. Bu kişinin görevleri arasında, Osmanlı ordusu sefere çıkacağı zaman ihtiyacı olan deve ve koyun tedariki, aşiretlerin düzen ve güvenliğinin sağlanması, birliğin muhafazası ve vergi gelirlerinin düzenli aralıklarla deftere kaydedilmesi sayılabilir (Usta 51-56). Bunun yanında “Türkmen emini” tabiri de bu tür görevliler için kullanılmaktaydı. Örneğin XVI. yüzyılda havâs-ı hümâyûn reayası olan Salur ve Çoğun Türkmenlerinin vergileri Türkmen emini tarafından toplanırdı. Bu Türkmenler hayvancılığın yanı sıra ziraatla da uğraşırlardı. Bu tür durumlarda ağnam vergisi, Türkmen emini tarafından toplanırken resm-i çift ve öşür gibi toprağa ve mahsule bağlı vergiler, kimin yetkisi dâhilindeyse onun sahib-i arzı tarafından toplanırdı (Çakar 330).

yanında deri ve dokuma sektörü için hammadde de sağlarıydı<sup>6</sup>. Hayvancılık faaliyetleri gereği ödemekle yükümlü oldukları en önemli vergiyi *adet-i ağnam* oluşturdu<sup>7</sup>. Konargöçer topluluklar, aynı zamanda derbent ve geçitlerin korunması ve sefer düzenlendiği zaman devletin tayin ettiği miktarda asker gönderilmesi görevlerini de üstlenirdi. Sahip oldukları geniş koyun sürülerinin yanı sıra deve, at ve katır sürüleri de bulunabilirdi. Osmanlı Devleti'nin kara taşımacılığının en önemli vasıtasını, bu hayvanlar oluşturduğundan konargöçerlere, özellikle savaş zamanlarında ordunun ihtiyacı olan zahire, mühimmat ve malzemelerin taşınması esnasında da başvurulabilirdi (Şahin, *1638 Bağdad* 227-229; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun* 75-80). Bunun yanında kereste ve odun kömürü üretiminde de başlıca rolü üstlenebilirlerdi<sup>8</sup>. Konargöçerler, yaylak ve kışlaklarda sınırlı ölçüde de olsa ziraatla uğraşırlardı<sup>9</sup>. Savaş zamanlarında veya devletin eşkiyayla mücadelesinde askerî destek olarak da kullanılabilirlerdi (Söylemez 105).

Reyanın köylü, esnaf ve tüccardan sonraki en önemli bölümünü oluşturan konargöçerler, zaman zaman ciddi asayiş sorunlarına yol açsalar da, sürdürdükleri ekonomik faaliyetlerle, devlet için vazgeçilmez bir noktada bulunmaktaydılar. Ancak konargöçerlerin özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Marmara'dan doğuya doğru bütün Anadolu'yu saran eşkiyalık faaliyetlerinin<sup>10</sup> (alıntılayan Tızlak 752), sözü edilen vazgeçilmezliğin

<sup>6</sup> Konar-göçerlerin iktisadi faaliyetlerini *iaşecilik*, *gelenekçilik* ve *fiskalizm* kavramları çerçevesinde değerlendiren bir çalışma için bkz. Gündüz, *Osmanlı Ekonomisi* 132-133.

<sup>7</sup> Adet-i ağnam vergisi, konargöçer reyanın, Osmanlı ekonomik yapısı içinde sürdürdüğü hayvancılık faaliyetine karşılık alınırdı. Bu vergi, yerleşik olup zirai üretim yapan reyanın toprağa bağlı sürdürdüğü ekonomik faaliyeti karşılığında ödediği, *resm-i çift* vergisiyle aynı fonksiyondaydı. Dolayısıyla yerleşik ve zirai üretim yapan reyanın vergilendirilmesindeki temel ölçüt, sahip olduğu toprak ve hane iken konargöçer taife için bu, koyun, deve, keçi gibi sahip oldukları hayvanlardı. Bunun yanında zirai üretim yapan reaya aynı zamanda hayvancılık faaliyetini de sürdürürse, çift resminin yanı sıra miktarı kanunnamelerle belirlenmiş adet-i ağnam vergisini de ödemek zorundaydı (Gündüz, *Osmanlı Devleti'nde* 113). Yeni-il Türkmanı kazasına ait kanunname, konargöçerler arasında "ayrancı ve civelek" olarak adlandırılan en fakir halkın ödediği 33 akçelik vergi miktarı, 60-100 dönümlük bir çiftte sahip yerleşik reyanın ödediği vergiyle aynı seviyede idi (Murphey, *Some Features* 7).

<sup>8</sup> Buna, Maraş'tan Teke'ye uzanan bölgelerdeki Türkmen aşiretlerin faaliyetleri örnek olarak verilebilir. Bu işle uğraşan aşiretler, *ağaçeri* ya da *tahtacı* olarak adlandırılırlardı (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun* 376).

<sup>9</sup> Bu faaliyeti yapacakları yeri, sipahiden kiralarlar ve buna karşılık *öşür* ve *salarlık* yanında boyunduruk akçesi adıyla bir vergi daha öderlerdi (Gündüz, *Osmanlı Devleti'nde* 117-118).

<sup>10</sup> Bu faaliyetleri, XVIII. yüzyıla başlatmak şüphesiz ki mümkün değildir. Süleyman Demirci ve Hasan Aslan, Maraş Ahkam Defterlerinde yer alan hükümlerden hareketle,

sorgulanmasına neden olmaya başladığı görülür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar ciddi artış eğilimi gösteren asayişsizliklere, özellikle Yukarı Fırat havzasındaki madencilik faaliyetlerine sekte vuran gelişmeleri, Rumeli'deki dağlı eşkıyasının faaliyetleri ve ülkenin çeşitli yerlerinde paşaların sergiledikleri isyanvari tavırları örnek olarak göstermek mümkündür (Tızlak 753, 775). Merkezi yönetimin içinde bulunulan zor durumu daha da ağırlaştırarak bu tür asayişsizlikleri önlemek için iskâna tabi tutmanın<sup>11</sup> da içinde bulunduğu bazı önlemlere başvurduğu, ancak başarı sayılabilecek sonuçlar elde edemediği görülmektedir. Zira topluluklar ya gönderildikleri yere gitmeyerek ya da gittikten kısa bir zaman sonra yeniden eski yerlerine dönerek, devletin bu politikasına karşı çeşitli reaksiyonlar gösterebilmekteydiler (Tızlak 778). Bunun yanında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı sistemlerinde yaşanan değişimlerle ortaya çıkan uygun zeminde valilik, sancakbeyliği, mütesellimlik, voyvodalık gibi idari ve mali görevler üstlenerek Osmanlı taşrasında güç ve nüfuzlarını arttırdıkları da bilinmektedir.

Çalışmanın ana mekânını oluşturan Diyarbekir Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren merkezî yönetim organizasyonu içinde yer alan ve geniş bir coğrafi alan üzerinde -bölgesel koşulların da etkisiyle- sınırları yıllar içinde değişiklikler gösterebilen bir yönetim birimidir. Eyalet, bulunduğu stratejik konumu yanında -yani güneye yapılacak seferler için askerî açıdan sahip olduğu merkezî konum kastedilmektedir- hem bölgesel hem de ülkenin genel olarak içinde bulunduğu mali ve idari şartların da etkisiyle, merkezîyetçiliği korumakla beraber çeşitlilik arz eden mali ve idari bir örgütlenmeye sahip bulunmaktaydı. Osmanlı taşrasının eyalet/beylerbeylik olarak adlandırılan bu en büyük idari birimi içinde<sup>12</sup>, *klasik/normal sancaklarla* beraber

1590-1750 yılları arasında Maraş eyaletindeki eşkıyalık faaliyetlerini, merkez-taşra yazışmaları çerçevesinde ele almışlardır (887-914).

<sup>11</sup> Osmanlı Devleti, ilk yıllarda Batı Anadolu ve Balkanlar'da fetih hareketleriyle, hızla sınırlarını genişletirken Osmanlı köylü topluluğu içinde konargöçerlere, belirgin bir yer bulmanın ihtiyacı içinde olmuş ve dikkatini bu noktada toplamıştı. Öncelikle bunların faaliyetlerini izleyebilmek için özel kanunlar geliştirmişler ve kayıtlarda aşiret konularını ayrı olarak kaydetmişlerdi. Konargöçer gruplar üzerinde kontrolü sağlamak ve onları yönetmek hiç de kolay bir iş değildi. Zira hareket halinde oldukları alan, geniş bir alanı kapsayabilmekteydi. Örneğin Doğu Anadolu'daki konargöçerler, Fırat'ın kaynağında yazlarını geçirebilirler ve ondan sonra kış için Suriye çöllerine doğru güneye hareket edebilirlerdi ki bu, 600 milden daha fazla bir mesafeye karşılık gelirdi. Aşiretlerin bazıları 30.000-40.000 mevcutlu nüfusuyla ve bazen birkaç yüz binlik koyun ve develeriyle oldukça büyüktü. En azından başlangıçta, Osmanlıların aşiretleri daimi olarak yerleşik hale getirmek veya hizaya sokmak gibi ne amaçları ne de niyetleri vardı (Kasaba 20-21).

<sup>12</sup> Eyalet, beylerbeylik ve vilayet kavramları için bkz. İnalcık, *Eyalet* 548-550.

sancakbeylerinin tayini, vergilendirme yapısı ve devletin beklediği yükümlülükler açısından farklı özellikler gösteren sancak tipleri de oluşturulabilmekteydi ki bunlar daha çok *yurtluk-ocaklık* ya da *hükümet sancak* adlarıyla bilinen sancak tipleriydi. Eyalette tımar sistemi ağırlıklı olarak uygulanmakla beraber bu tür özel statülü sancaklarda gelirler, aynı aile içinde kalmakta ve irsen kuşaklar arasında aktarılabilmekteydi. Bunun yanında XVII. yüzyıla beraber devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartların zorlamasıyla merkezî hazineye daha fazla gelir aktarma eğilimi, ülke genelinde olduğu gibi eyalette de -iltizam ve sonraki süreçte malikâne gibi- vergi toplama usullerinin yaygınlık kazanmasını sağlamaktayken; diğer taraftan da eyalet gelirleri üzerinde yeni yapılanmaların ve yeni yönetici aktörlerin de ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bunlar arasında en çok öne çıkan mali-idari yapılar, eyalette çok geniş bir gelir çeşitliliği üzerine oturmuş Diyarbekir Voyvodalığı (Özvar 93-115; Başarır 18. *Yüzyılda*) ile Maadin-i Hümâyûn Emaneti<sup>13</sup> idi.

Diyarbekir Eyaleti'nde ülke genelindeki yeni eğilime uygun olarak bir kısım konargöçerlerin gelirleri maktu/mukataa haline getirilerek; hem vergilerin toplanmasında kolaylık sağlanmış hem de konargöçerler üzerinde devletin kontrolcü yaklaşımı ilgili yüzyılda da devam ettirilmişti. XVIII. yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'nde maktu/mukataa<sup>14</sup> statüsünde olan aşiret-

<sup>13</sup> Keban ve Ergani madenleri, başlangıçtan itibaren emanet usulüyle yönetilmişlerdi. İdari yönden Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olmalarına rağmen zaman zaman Gümüşhane maden mukataası ya da Darbhane tarafından yönetilmişlerdi. 1775 yılında ise Keban ve Ergani madenleri birleştirilerek Maadin-i Hümâyûn Emaneti kurulmuştu. Tuzla ve maden ocakları gibi mukataa halinde olan işletmeler, iltizamla işletilirdiler. Ancak XVI. yüzyıla beraber ülkeye ucuz ve bol gümüşün girmesiyle pek çok maden ocağı kapanmış, maden mültezimleri zor ve zahmetli işlemlerle gümüş üretmek yerine piyasada bulunan ucuz Amerikan gümüşünü satın alıp devlete vermeyi tercih etmişti. Bu durumda devlet, maden ocaklarının atıl durumda kalmasını ve terkedilmesini önlemek için maden mukataalarında iltizam usulü yerine maden ocağına kendi memurunu göndererek emanet usulünü uygulamıştı. Buna göre devlet işletmek istediği madenin bulunduğu yere birtakım yetkilerle “emin” adı verilen bir görevliyi, kendisine madenin büyüklüğüne ve önemine uygun bir sermaye verilerek yollardı. Madenlerin Osmanlı yönetim sisteminde kullanılan “serbestiyet” uygulaması dâhilinde olduğu belirtilmelidir. Buna göre “min-küllü'l vücûh serbest” olan madene bağlı olan kaza ve madencilerine, herhangi bir ehl-i örf mensubunun karışması ya da müdahale etmesi mümkün değildir. 1775 yılında kurulan Maadin-i Hümâyûn Emaneti eminlerinin üstlendikleri yetkilerden, onların adeta bir beylerbeyi gibi oldukları anlaşılmaktadır. Bunların çoğu vezir-paşa rütbesinde üst düzey Osmanlı yöneticileriydiler. “Serbestiyet üzere yönetilen Keban-Ergani madenlerinin, Maadin-i Hümâyûn Emaneti'nin oluşturulmasıyla bir nevi bağımsız bir idari birim olarak ‘ber-vech-i istiklalîyet üzere’ yönetilmesine olanak tanınmıştır” (Yüksel XII-XVI).

<sup>14</sup> Mehmet Genç (*Mukataa Kavramı*), “Osmanlı maliye uzmanlarının zihninde” bu iki kavram arasında muhteva açısından önemli sayılacak bir farkın bulunmadığını, onların yazdıkları mali metinlerde bunları birbirlerinin yerine kullanmalarından anlaşıldığını

cemaat teşekkülündeki konargöçer toplulukların bir kısmının gelirleri ya Diyarbakir voyvodalığı bünyesinde değerlendirilmiş, ya da müstakil olarak malikâne sahiplerince tasarruf edilmişti. Bu ikinci kısmın bir bölümü -detayları aşağıda açıklanacak olan- ocaklık tahsisatları içinde kendine yer bulmuştu. Böylece XVIII. yüzyılda Diyarbakir Eyaleti'nde bir kısım aşiret-cemaat gelirlerinin, maktu/mukataa statüsünde olup malikâne usulünce toplandığı ve gelirlerin üzerinde voyvodalık ve ocaklık gibi merkezî hazinenin yararına iki sistemin geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Diyarbakir Eyaleti özelinde -tam sayıyı tahmin edememekle birlikte- bir kısım aşiret-cemaat gelirlerinin maktu/mukataa halinde olduğu ve merkezî hazine gelirleri arasına katıldığı anlaşılmaktadır. Ancak esas nokta, bunların bağlı buldukları üst idari ve mali sistemlerdir. Orada ayrı ayrı uygulamalara maruz kalarak ya Diyarbakir voyvodalık mukataasına ya da buldukları kazalardaki kaza mukataalarına bağlı bulunmaları olasıydı. Ayrıca bunların dışında kalan bir kısmı ise, ocaklık olarak addedilir ve gelirleri tayin edilen yerlere tahsis edilerek, çeşitli ihtiyaçlar için kesintisiz bir gelir kaynağı oluşturulurdu. Öte yandan gerek yaşam tarzlarından kaynaklanan hususiyetlerin gerek bölgeye özgü nitelikler taşıyan mali-idari uygulamaların ve gerekse bu konularla ilgili arşiv belgelerindeki yetersizliklerin konargöçer toplulukların mali açıdan izlenmesini oldukça zorlaştırdığını kabul etmek gerekir. Yine sözü edilen toplulukların merkezden uzakta konumlanmaları ve çoğunlukla merkezî mali teşkilatlanma açısından da devleti sürekli meşgul eder bir durumda bulunmaları, zaten yeterli netlikte olmayan görünümlemlerini daha da flu hale getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın genel ve bölgesel gözlemlerden çok, flu görünen tasvirin Diyarbakir kesitinin daha belirgin hale gelmesine mütevazı bir katkı olarak değerlendirilmesi gerekir.

Diyarbakir Eyaleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan pek çok konargöçer taife için, yaylak ve kışlak olarak adlandırılan yaşam alanları arasındaki geçiş güzergâhında bulunması nedeniyle hayati bir öneme sahipti. Bu sebepten eyaletin hareketli bir konargöçer dinamizmini uzun yıllar muhafaza ettiğini söylemek mümkündür. Ancak XVIII. yüzyılda

---

belirtmektedir. "Mukataa deyimi, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamından, zamanla iltizama konu olan vergi birimi" anlamına doğru kaymıştır. Böylece XV. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar geçerli olacak, hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim anlamını kazanmıştır. Aynı zamanda mukataa, "vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması anlamına da geliyordu. Bu anlamda maktu' deyimi de geçerdi. Maktu' kelimesi isim olarak maktu'a şeklinde tıpkı 'mukataa' gibi vergi birimi anlamını da taşırdı. Ancak bu iki deyim arasında üslup kaygısını aşan bir anlam farkı pek gözükmez." (57-58).

eyalette mevsimsel hareketlilik içinde yer alan –özellikle tahrir defterlerinin<sup>15</sup> olmayışının da etkisiyle- konargöçerlerin sayıları hakkında bildiklerimiz sınırlı olmakla beraber<sup>16</sup>; bunların eyaletin ekonomik yapısına katkılarını yadsımak ise mümkün değildir. Bu dönemde aşiretlerin faaliyetlerini de bünyesine katan, Osmanlı merkezî yönetiminin ortaya koyduğu vergi toplama usullerindeki yaklaşımlar, merkezî hazineye nakit girdisini sağlayabilecek olanakları arttırmaya odaklanmaktaydı. Bunun için de pek çok gelir kaynağının *maktu/mukataa* haline getirilerek iltizam ya da malikâne dâhiline alınması söz konusu olmaktaydı. Bu genel eğilime uygun olarak Diyarbekir Eyaleti'nde yaşayan ya da yaylak ve kışlakları arasında hareket eden konargöçer grupların gelirleri de maktu/mukataa haline getirilerek merkezî hazinenin yararına olacak yeni bir gelir alanı yaratılmıştı. Eyalette yaşayan konargöçer toplulukların ne kadarının bu eğilimle buluştuklarını kestirememekle beraber; bunların yönetimi ve işletimiyle alakalı dönemin şartlarına uygun, merkezî hazinenin daha fazla istifade edeceği yeni bir zemin yaratıldığı aşikârdır.

1540 tarihli Diyarbekir sancak kanunnamesi, aşiretlerin dâhil olduğu mali ve idari çerçeveyi XVI. yüzyıl için şöyle çizmektedir: Aşiret taifesinin çoğunluğu altıda bir bazen de yedide bir olarak yerli yerinde kaydedileceklerdi ve *ırgadiye* vergisinden muaf tutulacaklardı. Aşiret beylerine ve cebelülerine verilen köy ve mezzalar, tahrir defterine uygun olarak tasarruf edilecekti. Hasshâ-yı hümâyûn olarak kaydedilmiş köylere ise eminler vergi talebiyle giremeyeceklerdi. Buna göre Amid ve Mardin'de hasshâ-i hümâyûna kaydedilmiş hangi aşiretten kaç köyün hasılatı ne olursa olsun, köy ahalisinin vergisini *ber-vech-i maktu* vermesi beklenirdi. Bâd-ı hevâ vergisi dışında kalan tüm vergilerinin ber-vech-i maktu ödenmesi esastı. O yüzden devlet ile aşiret ahalisi, vergiler üzerinde belirli bir meblağ

<sup>15</sup> “Tahrir defterleri, herhangi bir sancak veya eyalet dâhilinde vergi vermekle mükellef olan nüfusu, vergi cins ve miktarlarıyla toprağın mülkiyet ve tasarruf sisteminin tahririni içine almaktadır. Konar-göçer aşiretler, devlete vergi vermekle mükellef olmalarından dolayı tahrir defterlerinin bunları da kapsamı tabiidir. Nitekim devlet tarafından idari ve mali bir teşkilata tabi tutulan büyük konar-göçer gruplar hakkında hususi olarak tahrir defterleri tanzim edildiği gibi, bunun dışında kalanlarına da yaşadıkları vilayet ve sancakların defterlerinde yer verilmiştir” (Şahin, *XVI. Asırda Halep* 129).

<sup>16</sup> XVI. yüzyılda Diyarbekir'de Zülkadriye ve bazı küçük grupların da dâhil olduğu Bozulus taifesi, bir Arap aşireti olan Tay aşireti ve bazı küçük bedevi aşiretleri bulunurdu. Adilcevas ve Çapakçur yakınlarındaki yaylalara çıkan Zâzâ, Lolo, İzolî, Yezidî, Hâlitî, Çekvânî, Şıkagî, Kîkî, Besyanî, Mudkî, Zibârî, Pisanî, Kârkârî ve Türkmân adı verilen aşiretler ile Karacadağ'daki Kürt ve Türkmen aşiretleri, kuzey Suriye ovalarında yaşayan Arap, Türkmen ve Kürt göçer aşiretleri bulunmaktaydı (*Evlîya Çelebi Diyarbekir'de* 73). XVIII. yüzyılda bölgedeki büyük aşiretler arasında Milli, Kiki, Karakeçili, Zırki, Berazi gibi aşiretlere de rastlamak mümkündür (Gümüş 221-246).

üzerinde anlaşılır ve deftere bu meblağ, *kesim* olarak yansırı. Böylece eminler başta olmak üzere diğer görevlilerin vergi talebi hususunda sorun çıkarmamaları istenirdi. Ancak aşiret köylerinin ahalisi, ber-vech-i maktu vermeye razı olmazsa “kesim olunub az ve çok her ne olursa miri için zaptolunacak”tı. *Hukûk-ı şeriyye ve rûsûm-ı örfiyyeleri* ise diğer reyalarda olduğu gibi yıllık olarak hâsıl kaydedilecekti (Barkan 135).

Konargöçer topluluklar eğer mevsimsel hareketlilik içinde yer alıyorsa, ödemekle mükellef oldukları iki ana vergi grubu *resm-i yaylak* ve *resm-i kışlak* idi. Bölgenin iki ana su kaynağında biri olan Fırat’ın kollarından Murat Suyu, hem Diyarbekir Eyaleti hem de çevredeki diğer eyaletler açısından önemli bir lokasyonda yer almaktaydı. Konargöçer taifenin yaylak ve kışlakları arasında geçiş güzergâhında bulunmakla beraber; bunların vergilerinin alındığı temel noktayı Berriye ile birlikte oluştururdu. Berriye kışlaklar için, Murat Suyu ise yaylaklar için geçiş noktasıydı. XVI. yüzyılda Diyarbekir Eyaleti’nde 300 koyun bir sürü olarak kabul edilmekteydi. Yaylak olarak tayin edilen yerlerde yaylayan 300 koyunluk bir sürüden bir âlâ koyun ile her haneden 200 dirhem ederinde bir nügi, resm-i yaylak olarak alınır. Ancak yaylamayıp sadece geçerse onlardan resm-i yaylak alınmaz, eğer üç gece gecelerse vergi tahsil edilebilirdi. Yaylaklarda yerleşik olanlardan ise resm-i yaylak alınmazdı. Resm-i kışlak için de 300 koyun bir sürü kabul edilmişti. Berriye dışında tayin edilen diğer kışlaklarda, bir sürüden bir âlâ koyun, resm-i kışlak olarak alınır. Verginin alınma zamanı zemheriye ayı idi. Vakit geldiğinde topluluk hangi kışlakta ise vergisi, kışlağın bulunduğu yetki alanının vergi toplayıcısı tarafından alınır. Ancak yerleşiklerden alınmaz, dışarıdan gelenden alınır<sup>17</sup>.

XVI. yüzyılda zaman zaman vergilerin nerede ödeneceği ile ilgili sorunlar yaşanabilirdi. Buna Erzurum ve Pasin sancaklarında *kızılbaş taifesi* halkının resm-i yaylak adıyla 100 koyuna bir koyun, çoban beyi vergisi olarak da 300 koyuna bir koyun ödemeye zorlanmaları örnek olarak verilebilir. Bu durum, halkı oldukça sıkıntıya sokmuş ve bir itiraz söz konusu olmuştu. İtirazın dayandırıldığı genel uygulamaya göre, bu sancaklarda yaylağa çıkanların çoğunluğu, *Diyarbakir usulüne* uygun olarak, çoban beyi ve resm-i kışlak vergilerini Berriye’de ödeyerek yaylağa çıkarlardı. Oysa şimdi, hem bu vergileri ödeyip hem de çıktıkları yaylakların buldukları sancaklarda ayrıca resm-i yaylak talep edilmesi, ahaliyi zor durumda bırakmakta ve oldukları mahalleri terk etmelerine sebep olmaktaydı. Bu sıkıntılı durum, merkezî yönetime bildirilerek bunun

<sup>17</sup> 1540 tarihli Diyarbakir Vilayeti Kanunnamesi için bkz. Barkan 134.

giderilmesi talebinde bulunulmuştu. Bunun üzerine bahsedilen kızılbaş taifesinden, kışladan yaylağa giderken Murat Suyu üzerinde her 300 koyuna bir koyun, resm-i yaylak alınması ve hangi yaylağa giderlerse gitsinler havâss-ı hümâyûn eminlerinin ya da sancakbeyi adamlarının asla resm-i yaylak talebinde bulunmaması hükmü çıkmıştı. Ayrıca bu kararı gösteren ferman ve bir ayrıntılı kanunname de kendilerine verilmişti. Böylece Erzurum ve Pasin sancaklarında resm-i yaylak kaydolunmayacak ve Berriye’de kışlayan taifeden Murat Suyu üzerinde 300 koyuna bir koyun alınacaktı. Ancak Berriye’de kışlamayıp başka vilayetlerden gelen taife ise *kanun üzere Diyarbekir usulü*, her 300 koyundan bir koyun olarak tayin edilen resm-i yaylak vergilerini eminlere ödeyeceklerdi<sup>18</sup>.

Konargöçer toplulukların sistem içindeki mevcudiyetleri, uymaları gereken kurallar ve ödemeleri gereken vergiler vasıtasıyla sancak kanunnamelerinde gösterilmişti. XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık bunların bir kısmının ödeyeceği vergilerin, tımar sistemi bünyesinden çıkarılıp doğrudan merkezî hazine bünyesine katıldığı görülmektedir. Bunda XVIII. yüzyılın genel siyasi ve ekonomik dinamiklerinin etkisi vardır. Bunlardan en önemlisi bilindiği üzere merkezî hazineye daha fazla nakit girişi sağlayabilmektir. Araştırmaya konu olan Diyarbekir Eyaleti ve çevresindeki konargöçer topluluklardan oluşturulan maktu/mukataalar yoluyla izlenen politikanın temel çerçevesini ise bölgesel askerî teşkilatların ihtiyaçlarını zamanında temin edebilmek yanında dağınık halde yaşayan vergi mükelleflerinin mali kontrolünü üst seviyede tutabilmek oluşturmaktaydı. Diyarbekir Eyaleti’nde XVIII. yüzyılda oluşturulan aşiret maktu/mukataalarının iki ayrı yapı içinde değerlendirildiğini görmekteyiz. Bunlar Diyarbekir voyvodalık mukataası ve ocaklık sistemidir. Gelirler ise malikâne usulüyle toplanmaktadır.

### **1- Diyarbekir Voyvodalığı Mukataasına Bağlı Aşiret Maktu/Mukataaları**

Eyaletin en büyük mukataası olan ve kırsal, yönetsel, hizmetler ve şehir üretim ve ticaretine dair geniş bir alanı kapsayan Diyarbekir voyvodalık mukataasının gelirlerinin bir bölümünü aşiret maktu/mukataaları oluştururdu. Bunlar arasında Karaulus (*mukataa-i aşâir-i çobaniyye-i Karaulus*) ve Batılı<sup>19</sup> (*maktua-i aşâir-i Batılı*) adlı aşiretlerin gelirleri ön plana çıkmaktaydı ve bunlar bir üst mukataa olarak addedilmekteydi.

<sup>18</sup> 1540 tarihli Erzurum Vilayeti Kanunnamesi için bkz. Barkan 67.

<sup>19</sup> Batılılar, cemaat teşekkülü olarak Ergani sancağında yaşarlardı ve Türkmenliler (Halaçoğlu 360, 365). Ergani sancağını yurt tutmuş olan Batılı, diğer aşiretlerle birlikte Diyarbekir Eyaleti içinde Bitlis’te yaylayıp diğer yerlerde kışlamakta idiler (Orhonlu 18).

Karaulus mukataasına mensup aşiretler –zaman zaman eyalet sınırlarını da aşan bir şekilde- Diyarbekir Eyaleti'nin farklı bölgelerinde yaşarlarken; Batılı aşiretleri daha çok Ergani sancağında bulunurlardı.

Karaulus oymakları, 1351-1469 yılları arasında Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'ta hüküm sürmüş Türkmen hanedanı Karakoyunluların siyasi faaliyetlerine katılan aşiretler arasında gösterilmektedir (Sümer 434). Bunun yanında Kürt menşeli oldukları ve bir Türk devleti olan Karakoyunluların hizmetinde oldukları da ifade edilmektedir (Demirtaş 29). Karaulus taifesi, Bozulus ile birlikte Osmanlılardan da önce bölgede bulunan konargöçer gruplardandırlar. Bozulus çoğunlukla –ancak tamamen tek başına değil- Türkmenleri<sup>20</sup> kapsarken; Karaulus ise çoğunlukla –ancak tamamen tek başına değil- Kürtleri kapsardı<sup>21</sup>. Halaçoğlu, taifeyi Türkmen aşiretler içinde değerlendirir ve Urfa bölgesinde bulduklarını belirtir. Taifenin 225 cemaati, 1.610 hanesi ve 711 mücerredi kaydedilmiştir (Halaçoğlu XXXIII). Aşağıdaki tabloda 1540 yılına ait Bozulus taifesine ait kanunnamede yer alan vergi türleri ve miktarları verilmiştir (Tablo 1). Bu tarihlerde Karaulus, Bozulus ile beraber vergilendirilir ve emanet ya da iltizam ile vergilerinin toplanması sağlanırdı. Genel olarak tercih edilen emanet yönteminde eminler, vergileri sağlıklı bir şekilde toplayabilmek adına aşiretlerin kışlak bölgeleri olan Berriye'de 80-100 kişi gezerlerdi. Ancak Karaulus aşiretlerinin yarattığı sıkıntılar, emanet yönteminin uygulanmasında bazı açmazları beraberinde getirmekteydi. Eminlerin geniş bir mahiyetle bölgedeki varlıkları, aşiretlerin elindeki arpaya, zahireye ve koyunlara el konulmasına ve ellerindekilerini kaybeden halkın, Berriye'de şehir ve pazar bulunmadığından kendini besleyecek kaynak bulmakta sıkıntı çekmelerine yol açmaktaydı. Bu sebepten eminlerin sözleşmeleri bittiğinde durumun gözden geçirilmesi söz konusu olmuş ve Bozulus'un yeniden emanetle işletilmesine karar verilirken Karaulusla birlikte işlem görmelerine son verilmişti<sup>22</sup>. Bölgeye ait XVI.

<sup>20</sup> Demirtaş (1949), ulusun birçok teşekküllerinin muhtelif Oğuz boylarına ait olduğunu ve bir kısım aşiretlerin de Kürt menşeli olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında “Türklerin ilim âlemince kabul edilmiş olan yerleşik, sakin ve itaatli yabancı kavimleri idare etmek ve teşkilatlandırmak hususlarındaki maharet ve kabiliyetlerinin göçebe kavimlere de şamil olduğu” tezinden hareket ederek; Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin Doğu Anadolu'daki faaliyetleri arasında buradaki Kürtleri tabiiyetlerine alarak teşkilatlandıkları ifade edilmektedir. Buna verdiği örneklerden biri de Karakoyunluların, Kürt aşiretlerinden Karaulus adlı elli bin çadırılık çok önemli bir *il* meydana getirerek kendi faaliyetlerinde kullanmalarınıdır (30, 35).

<sup>21</sup> İnalçık (*Osmanlı İmparatorluğu'nda*), Osmanlı yönetiminin Doğu Anadolu'daki aşiretleri iki büyük konfederasyon halinde yeniden örgütlediğini; Türkmenleri Bozulus'ta, Kürtleri de Karaulus'ta topladığını belirtmektedir (73).

<sup>22</sup> 1540 Tarihli Kanunnâme-i Bozulus için Barkan 140.

yüzyıl kanunnamelerinde Karaulus aşiretleriyle ilgili başka herhangi bir uygulamadan bahsedilmemektedir.

**Tablo 1:** XVI. Yüzyılda Diyarbekir Eyaleti'ndeki Bazı Konargöçer Grupların Ödedikleri Vergi Türleri ve Miktarları (Barkan 143-144).

Taifenin Adı	Adet-i Ağnam	Adet-i çobanbeği	Adet-i resm-i kışlak	Resm-i yaylak	Resm-i hâne	Resm-i mücerred	Bâd-ı hevâ, cürüm, yava ve kaçgün, cinayet ve resm-i arusâne	Toplam
İlhak olunan Zulkadrlü Ulusuyla birlikte Bozulus	999.132 Akçe	399.652 Akçe	399.652 Akçe	18.000 Akçe	20.000 Akçe		40.000 Akçe	2.038.346 Akçe
Karaulus ekrâdı taifelerinden		416.947 Akçe	416.947 Akçe	120.000 Akçe				953.994 Akçe
Şam Türkmenleri taifelerinden		40.000 Akçe	40.000 Akçe	20.000 Akçe				100.000 Akçe
Diyarbekir Sancağına tabi (adı belirtilmemiş) diğer uluslar	8.000 Akçe (resm-i ağnam)				3.276 Akçe	300 Akçe	3.230 Akçe	14.086 Akçe
Izzeddin Ekradı Taifeleri								35.693 Akçe

Aşair-i çobaniyye-i Karaulus mukataasının içinde geçen *çobaniyye*, XVI. yüzyılda adet-i çobanbeği olarak alınan vergiyi hatırlatmaktadır. Adet-i çobanbeği adlı verginin, XVI. yüzyılda Bozulus ve Karaulus aşiretlerinden resm-i kışlak vergisi ile birlikte kışladıkları dönemde, sahip oldukları hayvanlar üzerinden alınan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. 1540 tarihli Bozulus kanunnamesinde Karaulus taifesinin adet-i çobanbeği ve resm-i kışlak vergilerinin tabi olduğu koyun sayısı kaydedilmemiş ancak resm-i yaylak için esas alınan hayvan sayısı 3.000 olarak verilmişti. Bozulus taifesinin Zulkadrlü taifesi ile birleştirildiklerinde koyun sayıları toplamda 1.998.246 akçe olarak kaydedilmişti. Bunlar için adet-i ağnam, iki koyuna bir akçe; adet-i çobanbeği, her yüz koyuna yirmi akçe ve adet-i resm-i kışlak, her yüz koyuna yirmi akçe idi (Barkan 144). Adet-i çobanbeği vergisinin daha çok Doğu Anadolu menşeli bir vergi olduğu kanunnamelerden izlenebilmektedir<sup>23</sup>.

XVIII. yüzyıl başlarında Karaulus aşiretleri çobaniyye mukataası içinde yer alan aşiretlerin bir kısmı Erzurum, Kars ve Bayezid kalesi

<sup>23</sup> Hatta çok muhtemel olarak yalnızca konargöçer taifeden alınmakta olup yerleşik reayadan alınmamaktadır. Örneğin Çermik sancağı kanunnamesinde, reayadan resm-i ağnam alındıktan sonra çobanbeği alınmayacağı belirtilmektedir. Aynı uygulama Musul sancağı için de geçerlidir. Barkan 169, 176.

civarında sakinken bir kısmı da Diyarbekir Eyaleti'nde bulunmaktaydı. Merdesi aşireti, Bayezid kalesi civarında yaşayan Milli .....<sup>24</sup> aşireti, Amid sancağında yaşayan Dillügân aşireti, Erzurum bölgesinde yaşayan bir takım aşiretler, Söydi aşireti, Zerni aşireti, Beziki (?) Serciyani (?), Hoca (?), Milvanlu ve Sulak Millu, Döğeri, Behramki Gevher, Elreşi, Kars civarında yaşayan Rahverani (?) Bocan, Kiği'da yaşayan Şahnan (?), Bayezid kalesi civarında yaşayan Kürd Penah ve Beraziyan Osman, Kürdikan Kocaman (?), Hani'de yaşayan Hacıyanlu (?), Kürke (?) ve Elyan (?) aşiretleri sayılabilir. Bunun yanında Karaulus aşiretlerinin Amid şehrine giriş vergileri, Ruha kazasının adet-i ağnam vergisi ve Ergani sancağındaki Batılı cemaatinin mahsûl-i rûsûm, bâd-ı hevâ ve arûsâne vergileri de ilgili mukataanın gelirleri arasında yer alırdı<sup>25</sup>. Görüleceği üzere içinde yer alan farklı nitelikteki vergilerden hareketle mukataanın sadece bu vergiyi kapsamadığı düşünülmektedir.

Karaulus aşiretine tabi olup Ergani kazasında bulunan Milvanlu ve Sulak köyleri -240 kuruş yıllık vergi- ile bunların *çobaniyye* vergileri de mukataa halinde olup malikâne ile işletilmişlerdi. Buradan köylerin aşiret mensuplarının yaşadığı yerlerden olduğu ve çobaniyye vergisinin de aşiretlerin sahip olduğu hayvanlardan alınan bir vergi olduğu kanısını güçlendirmektedir. Muacceleleri 115 kuruştı. Malikâne sahibi ise 5 Cemaziyelevvel 1120 (23 Temmuz 1708) tarihinde beratını alan Ahmet adlı kişiydi (BOA, MAD-9518, 58).

Karaulus çobaniyyesine tabi olan Elreşi aşiretinin yıllık vergisi 292 kuruş, muaccesi ise 120 kuruş olarak tayin edilmişti. Malikâne sahibi Diyarbekir'de Karagöz mahallesi sakinlerinden Osman idi. Osman, ilgili vergi kaynağına ilişkin beratını 29 Safer 1128 (23 Şubat 1716) tarihinde almıştı (BOA, MAD-9518, 59). Yine Karaulus çobaniyye aşiretleri mukataalarından olup Mustafa Kethüda'ya tabi Kürdikan Kocaman aşiretinin yıllık vergisi 170 kuruş idi. 156 kuruş muaccele ödemesi karşılığında Mikail ve Mahmud adlı kişiler, 24 Cemaziyelevvel 1114 (16 Ekim 1702) tarihinden itibaren ilgili aşiretin vergilerini toplama hakkını malikâne üzere üstlenmişlerdi (BOA, MAD-9518, 60). Yine aynı mukataaya

<sup>24</sup> Aşiretlerin ve cemaatlerin isimlerinin saptanmasında büyük özen gösterildi. Hem ülke geneli için hem de bölgesel düzeyde yapılan çalışmalarda karşılaştırma ve teyit yönetimine başvurularak isimlerin en sağlıklı şekilde okunmasına azami dikkat gösterilmesine rağmen; belgelerde kimi zaman yaşanan okuma güçlükleri, isimlerin ortaya çıkarılmasında sıkıntı yarattı. Bu nedenle hiç okunmayanlar “.....” şeklinde, muhtemel okumalar da yanına (?) konularak ifade edildi.

<sup>25</sup> Mukataanın tahrir işlemi, Kaplan Paşa tarafından yapılmış olup; işlemin tarihi belirtilmemekle beraber, diğer kayıtlardan 1123 (1711/1712) mali yılı olduğunu tespit etmek mümkündür. BOA, MAD-7836, 93-94, 110, 116.

tabi olan Bızını-i Serkeftan (?) -1.150 kuruş yıllık vergi- ile Ruha kazasındaki Bızını-i Şerkiyanlu (?)’nun -430 kuruş yıllık vergi-, 100 kuruş muaccelle ödemesi karşılığında Ebubekir, Ahmed ve Hasan adlı kişiler tarafından, 27 Şaban 1122 (11 Ekim 1710) tarihiyle birlikte malikâne üzere işletilmesine karar verilmişti (BOA, MAD-9518, 66).

Karaulus aşiretleri cemaatlerinin şehrin dört kapısından Diyarbekir’e giriş faaliyetlerinin de malikâneye konu olduğunu görmekteyiz. 300 kuruş yıllık vergi ve 150 kuruş muaccelle ile Diyarbekir’deki Molla Bahaeddin mahallesi sakinlerinden İsmail’e, ilgili vergiyi toplama hakkı 19 Safer 1128 (13 Şubat 1716) tarihinde malikâne üzere devredilmişti (BOA, MAD-9518, 61).

Mukataanın işletimi ve idaresi, kimi zaman Diyarbekir voyvodalıği kimi zaman da Erzurum gümrüğü tarafından yürütülürdü. Ancak bu konuda hem voyvodalar hem de gümrük emînleri yeterli başarı gösterememişler ve yıllık vergilerin tahsilinde istenilen verim alınmamıştı. Bu ise, devletin “mîrî mâl<sup>26</sup>”a zarar vereceği gerekçesiyle karşı karşıya kalmak istemediği bir durumdu. O yüzden bahsigeçen konargöçer reayanın buldukları mahallerin araştırılıp; hangi mali-idari birime bağlı olarak tahsil edilirlerse daha uygun olacağını tespiti işine girilmişti. Bu çerçevede Kiğı sancağında yapılan yoklama örneğinde de görüleceği üzere, hem burada hem de başka yerlerde bulunan aşiretlerin “yurd ve yaylaklarının” belli olmadığı ve reyalarının da mevcut bulunmadığı anlaşılmıştı. Aşiretlerin *mîr*lerinin Erzurum civarında yaşaması ya da Kars, Çıldır ve Bayezid sancaklarında “perâkende ve perîşân” yaşayan aşiretlerin Diyarbekir’e uzak mesafede bulunmaları yıllık vergilerinin toplanmasında, voyvodaların büyük ölçüde çaresiz kalmalarına sebep olmuştu. Bu sebepten ilgili aşiretlerin, yaşadığı *yurd ve yaylakların* Kars ve Kars civarına yakın yerler olması sebebiyle –bu konuda hem Erzurum Valisi hem de Diyarbekir Valisinin başvuruları da dikkate alınarak- 1 Mart 1123 (12 Mart 1711) tarihinden itibaren, Diyarbekir Voyvodalıği’ndan çıkarılıp Erzurum Gümrüğü’ne katılması uygun görülmüştü<sup>27</sup>. Böylece 1123 (1711-1712) mali yılı bazı gelirlerin, Karaulus çobaniyye mukataasından, dolayısıyla Diyarbekir voyvodalık mukataasından

<sup>26</sup> Malikâne sahibinin satın aldığı mukataa için devlete, her sene üç taksitle ödemeyi taahhüt ettiği yıllık nakdî vergiye mâl adı verilmektedir. Malikâne sisteminden önce yıllık verginin miktarı, mültezimler arası rekabetle belirlenir ve mukataanın durumuna ve rekabetin şartlarına göre yıldan yıla artar veya eksilirdi. (Genç, *Osmanlı Maliyesinde* 110, 123). Malikâne sistemiyle beraber yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenirdi ve rekabetle artırılması ya da azaltılması söz konusu değildi. Malikâneci, mukataanın yıllık vergisini ve bunun ortalama % 10’u civarındaki kalemiyesini, yıl içinde üç taksitte öderdi (Genç, *Mâlikâne* 516-517).

<sup>27</sup> 3 Rebiülahir 1123 (21 Nisan 1711) tarihli derkenar kaydı için BOA, MAD-7836, 94.

çıkarıldığı ve Erzurum gümrüğü gelirlerine dâhil edildiği bir yıl olmuştu. Bahsedilen meblağ ise 361.000 akçe idi (BOA, MAD-7836, 106).

Ergani sancağı, eyalet merkezi olan Amid sancağı ile birlikte malikâne uygulamasının etkin şekilde kullanıldığı mekânlardan birisi idi. Burada uzun zamandır yaşayan Batılı aşiretinin tıpkı çobaniyye-i Karaulus mukataasında olduğu gibi bir üst mukataa olarak teşkil edildiğini görmekteyiz. Batılı aşiretinden olan Elvacı mukataası, 125 kuruş yıllık vergi ve 55 kuruş muaccelle ile 15 Zilhicce 1122 (4 Şubat 1711) tarihinde el-Hâc Abdullatif'e deruhte edilmişti (BOA, MAD-9518, 48). Buna karşılık "göçeryân" olarak addedilen Behramki<sup>28</sup> aşiretinin (BOA, MAD-9518, 25) bir bölümünün de Batılı aşireti maktuasına bağlı olduğunu görmekteyiz (BOA, MAD-9486, 187). XVI. yüzyıldan itibaren Amid ve Mardin sancaklarında yaşadıklarını tespit edebildiğimiz (998 Numaralı 37, 39) Behramki aşiret ve cemaatlerinin gelirleri, XVIII. yüzyılda malikâneye konu olmuştu. Bunların gelirlerinin bir kısmı mukataaya dönüştürülmüş ve 10 kuruş yıllık vergi karşılığında, - çobaniyye-i Karaulus mukataasına bağlı 100 kuruş yıllık vergiye sahip aşiret-i Behramki ile birlikte- malikâne üzere satılmıştı. Dolayısıyla aynı aşirete ait gelirler, iki farklı üst mukataanın gelirini oluşturmakta ama her ikisi en nihayetinde Diyarbekir voyvodalık mukataasına bağlı bulunarak Diyarbekir voyvodası tarafından yönetilmekteydiler<sup>29</sup>. Behramki aşiretinden olan Garbi Amid nahiyesine bağlı Hoca mezrasıyla Yekun köyü 5.226 akçe yıllık gelire sahipti ve 25 kuruş yıllık vergi ve 50 kuruş muaccelle karşılığında malikâne işlemine konu olmuştu. Yine bu aşiretin yaşadığı Gülgüş köyü, 1.280 akçelik yıllık vergi ödemesine sahipti. Bunun yanında Behramki aşiretinin yönetimle alakalı -mahsûl ve rûsûmât ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûsâne- vergileri de voyvodalık üst şemsiyesi altında bulunuyordu ve yıllık vergisi 1.326 akçe idi. Bunların, Mustafa Ağa gibi bir malikâne sahibinin, 23 Muharrem 1135 (3 Kasım 1722) tarihinde aldığı beratı ile içinde çeşitli idari birimlerde yer alan köy gelirlerinin de bulunduğu geniş bir yatırım alanının parçası olduğunu da ayrıca belirtmeliyiz (BOA, MAD-9518, 25).

Bu üst aşiret mukataaları dışında voyvodalık mukataasına bağlı başka aşiret gelirleri de bulunmaktaydı ve voyvoda tarafından işletilmeleri sağlanmaktaydı. Bunlar arasında yer alan ve Mardin'de yaşayan İzoli aşireti gelirleri maktua statüsündeydi. Üç kişilik bir yatırımcı grubu tarafından 14 Rebiülevvel 1117 (6 Temmuz 1705) tarihinde, 163 kuruş yıllık vergi ve 900 kuruş muaccelle ödemesi karşılığında işletilmeye başlanmıştı (BOA, MAD-

<sup>28</sup> Behramki aşireti, Rakka, Mardin ve Diyarbekir'de yerleşmiş ekrâd taifesinden kabul edilen bir aşiretti. Türkay 58.

<sup>29</sup> Muaccelleleri ise 140 kuruştur. BOA, MAD-9518, 61.

9518, 45). Amid sancağında bulunan ve bazı Efekcili aşireti mensuplarının yaşadığı köylerin bir kısmının *hisse-i mîrî*leri mukataa haline getirilmiş ve 200 kuruşluk bir muaccele ödemesi karşılığında 20 Receb 1117 (7 Kasım 1705) tarihi itibariyle Hasan, Halil, Ali ve Seyfi adlı kişiler tarafından malikâne üzere satılmıştı. Sayıları dokuz olan bu köylerin isimleri ise şöyleydi: Kûh-ı Mardin'e bağlı olan Sekfenân-ı Süfla, Sekfenân-ı Ulya, Başil, Başkan, Herik, Tilbeş ile Sahra-yı Mardin'e bağlı olan Til Kerh, Kimul ve Mağara'dır. Bunların yıllık geliri 35.933 akçeydi. Bunun 11.900 akçesi aşiret mîrinin hissesi olarak, 24.033 akçelik kısmı ise hâss-ı hümâyûn hissesi olarak tahsis edilecekti<sup>30</sup>.

Dögerli<sup>31</sup> aşiret gelirlerinin satışında ve tasarrufunda izlenen yolun mahiyetini ortaya koymak için mukataa verileri açık değildir. Zira Dögerli aşireti için, -Behramki aşiretinde olduğu gibi- biri "aşiret-i Dögerli" ve diğeri "mukataa-i Dögerli" adıyla, yıllık vergileri ayrı ayrı belirlenmiş iki gelir kaynağı tayin edilmişti. Ancak bunların içeriklerinin ne olduğu hususu belli değildir. Yüzyılın başlarında bile 1/4lik hisseler halinde satışa konu olduğu anlaşılan gelir alanlarının, toplamda 737 kuruş yıllık vergisi ve 100 kuruş muaccele ödemesi bulunuyordu (bkz. Tablo 2).

**Tablo 2:** Dögerli Aşireti Gelirlerinin Gördüğü Malikâne İşlemi (BOA, MAD-9518, 60)

	Aşiret-i Dögerli	Mukataa-i Dögerli
Yıllık Vergisi	300 kuruş	437 kuruş
Muaccele	100 kuruş	
Yatırım Sahipleri	Gül Emir 2 ¼, İbrahim 1,5 ¼, Mehmed 0,5 ¼	
Berat Tarihleri	12 Ramazan 1118 (18 Aralık 1706)	

Mardin kazasında yaşayan Sürgücü<sup>32</sup> aşiretinin vergilerinin toplanmasıyla ilgili izlenen yol, Dögerli aşiretinde olduğu gibiydi. Bir kısmı "mukataa-i aşiret-i Sürgücü" olarak, bir kısmı da "mukataa-i Sürgücü" olarak işlem görmüştü. Ancak her birinin malikâne sahiplerinin ayrı olduğunu ve mali işleminin de ayrı tutulduğunu söylemek mümkündür (bkz. Tablo 3).

<sup>30</sup> BOA, MAD-9518, 46. Mardin kazasındaki Efekcili aşireti de voyvodalık idaresindeydi. 342 kuruş yıllık vergi ve 300 kuruş muaccele karşılığında; Hasan, İbrahim, Mahmud ve Yusuf adlı kişilere, 4 Ramazan 1116 (31 Aralık 1704) tarihi itibariyle vergi toplama hakkı malikâne usulüyle devredilmişti, BOA, MAD-9518, 63.

<sup>31</sup> Cevdet Türkay, Dögerli aşiretinin bağlı olduğu topluluğu "türkman ekrâdı taifesinden" olarak belirtmektedir (75).

<sup>32</sup> Konargöçer ekrad taifesinden olup Mardin, Amid, Palu, Rakka, Musul, Erzurum bölgelerinde yaşarlardı. Türkay 586.

**Tablo 3:** Sürgücü Aşireti Gelirlerinin Gördüğü Malikâne İşlemleri (BOA, MAD-9518, 63)

	Mukataa-i aşiret-i Sürgücü			Mukataa-i Sürgücü
<b>Yıllık Vergisi</b>	512,5 kuruş			530 kuruş
<b>Muaccesi</b>	1/3 hisse için 283 kuruş 1 para	1/3 hisse için 150 kuruş	1/3 hisse için 35 kuruş	900 kuruş
<b>Yatırım Sahipleri</b>	Mustafa	Mehmed (an-kasr-ı yed-i Mustafa)	İsmail ve Hüseyin	Mustafa
<b>Berat Tarihleri</b>	14 Rebiülevvel 1118 (26 Haziran 1706)	10 Rebiülahir 1130 (13 Mart 1718)	4 Rebiülahir 1136 (1 Ocak 1724)	29 Receb 1131 (17 Haziran 1719)

Sürgücü aşiretinin yalnızca aşiret vergileri değil -yerleşik oldukları varsayılan- çeşitli köylerin tarımsal üretime dayalı vergileri de satışa dâhil edilebiliyordu. Bunlar arasında yer alan Made köyü, Mardin kazasında olup “has” statüsünde bulunan köylerden biri idi. 14.400 akçelik bir yıllık geliri vardı. Vergisini toplama hakkını, 100 kuruş muaccele karşılığında iki yarı hisse halinde olmak üzere, üç kardeş –Seyyid Şeyh Ahmed, Seyyid Mehmed ve Abdullah- elde etmişlerdi (BOA, MAD-9518, 62). Aşiret mensuplarından bir kısmının tarımsal faaliyetlerde buldukları, mükellef oldukları öşür vergisini ödememelerinden kaynaklanan sıkıntılardan daha net anlaşılmaktadır. Mardin kazasında yaşayan Sürgücü aşireti mukataasının reayası olarak ifade edilen ahalinin bir kısmı, asıl yerlerini terk ederek Erzurum’a gidip orada yerleşmişlerdi. Mukataanın “defterlu ra’iyyet ve ra’iyyeti oğullarından” oldukları için öşür ve diğer vergiler bunlardan tahsil edilmekteyken; şimdi kayıtlı oldukları yerlerden ayrılmalrı yüzünden *mâl-ı mîrîn*in tahsilinde sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bunu bertaraf etmek için bunların yeniden eski köylerine getirilip yerleştirilmesi ve bahsi geçen vergilerin kadı marifetiyle toplanması emredilmişti (BOA, MAD-7836, 97).

Milli üst başlığı altında olan aşiretler arasında yer alan Millu .... aşiretinin gelirleri de mukataa halindeydi ve diğerlerine bakıldığında nispeten yüksek bir yıllık vergi ve muaccele karşılığında satışı gerçekleşmişti. Yıllık vergisi 2.388 kuruş, muaccesi ise 6.200 kuruştı ve dört kişilik bir yatırımcı grubunca işletilmişti<sup>33</sup>. Aşiret gelirleri başka vergi kaynaklarıyla karma bir vergi ünitesi halinde satış işlemine konu olabilirdi. Buna Millu-yı Efekcili aşireti ile Birecik Tilköran kazasında bulunan Kırılı köyü gelirlerinden oluşturulan mukataa örnek olarak verilebilir. Hasan, Hüseyin, Mustafa ve Sadi gibi adları dışında bilgi sahibi olmadığımız

<sup>33</sup> Bahsedilen yatırımcılar Timur, Hasan, Kasım ve Yusuf adlı kişilerdi ve 15 Rebiülevvel 1117 (7 Temmuz 1705) tarihi itibarıyla beratlarını almışlardı. BOA, MAD-9518, 63.

kişiler, 75 kuruş yıllık vergi ve 230 kuruş muaccele karşılığında mukataanın gelirlerini toplama hakkını elde etmişlerdi. Bu hak, 7 Rebiülahir 1117 (29 Temmuz 1705) tarihi itibarıyla geçerli olmuştu (BOA, MAD-9518, 64). Millî taifesinden olan Cemaleddin cemaatinin<sup>34</sup> adet-i ağnam ve bâd-ı hevâ vergileri de dâhil olmak üzere toplamda 14.111 akçelik yıllık gelire sahip vergi kaynağı maktua olarak addedilmişti. Bunların tamamının 120 kuruş muaccele karşılığında 12 Şaban 1116 (10 Aralık 1704) tarihinde satışı gerçekleşmiş ve Mehmed, İbrahim, Mustafa ve Hasan adlı kişiler, vergileri toplamaya hak kazanmışlardı (BOA, MAD-9518, 63).

Dağınık bir halde hareket eden ve geniş bir sahada faaliyet gösteren aşiretlerin vergileri de bir mukataa haline getirilmek suretiyle toplanmaktaydı ve bunların gelirleri de Diyarbekir voyvodalık mukataasının gelirleri arasındaydı. Bunlar arasında Kavruk (Koruk?) aşireti mukataası, ..... aşireti mukataası, İliyan (?) aşireti mukataası, Söydü<sup>35</sup> ve tevabiha aşireti mukataası, Meşki aşireti mukataası, Şeyh Mehmed Pınarı aşireti mukataası, Şeyh Bızını aşireti mukataası, Ömerani aşireti, Deri (?) aşireti, Kikli aşiretinin adet-i ağnam maktuası, Dekaranlı Cemaati oymağı maktuası, Kars'ta sakin olan Rahverani-yi Buhan (?) aşireti, Karacıyan cemaatinin<sup>36</sup> mahsûl-i rûsûmât ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i arûs vergileri, Kulp mirlivasının haslarından olan Huydi aşireti maktuası, Birecik nahiyesine bağlı olan Meslu (?) aşireti, Atak sancağındaki Deynedeke (?) aşireti de yer almaktaydı (BOA, MAD-9518, muhtelif sayfalar).

Konar-göçer toplulukların yıllık vergilerinin toplanması ve bu hususta zaman zaman yaşanan problemlerin giderilmesi, eğer voyvodalık mukataası içerisinde yer alıyorsa, voyvodalık yöneticisi olan Diyarbekir voyvodasının yetki alanına girmektedir. Konargöçerlerin yıllık vergilerinin ödenmesi konusunda voyvoda yanında Diyarbekir Eyaleti'nin en yetkili yöneticisi olan

<sup>34</sup> Millî cemaati, Türkmen ekradı ulus taifesinden olup Badili aşiretindendi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yaşarlardı. Konargöçer ekrad taifesinden olan Millî-i Kebir cemaatinden Cemaleddin'li ve Hasenanlı cemaatleri, iskândan sonra Diyarbekir voyvodalığına ilhak olunmuşlardı. Türkay 500.

<sup>35</sup> Söydü cemaati, Konya ve Kayseri civarında yaşarlardı. 1175 (1761-1762) tarihli arz için BOA, C.ML-1236.

<sup>36</sup> XVI. yüzyılda gelirleri havâss-ı hümâyûna tahsis edilmiş olan Karacıyan cemaatine ait vergiler, XVIII. yüzyılda voyvodalığın gelirlerinden birini oluşturmuştu. Cemaatin yönetimle ilgili "rûsûmât, bâd-ı hevâ, cürm-i cinâyet, resm-i arûs" vergileri, 860 kuruş yıllık vergi ve 110 kuruş muaccele ile bu mukataanın yarı hissesi Ahmed Bey'e 22 Zilhicce 1148 (4 Mayıs 1736) tarihinde deruhte edilmişti. Ancak Ahmed Bey vefat edince deruhte ettiği yarı hisse mahlûl kalmış ve yapılan müzayede neticesinde 345 kuruş muaccele ile Darüssaade Ağası silahşörlerinden Beşir Ağa'ya malikâne üzere deruhte edilmişti. Bkz. BOA, Diyarbekir Ahkam Defteri-2, 23; 14 Cemaziyelevvel 1162 (2 Mayıs 1749) tarihli belge için BOA, C.ML-6216.

vali ve merkez kaza kadısı ile aşiretin şikâyetine sebep olduğu sırada bulunduğu yerin güç ve nüfuz sahibi beyleri de sorumlu tutulmaktaydı. Eğer voyvodanın adamları bu hususta herhangi bir sıkıntı yaşarsa bölgenin yöneticilerine doğrudan emir yollanabilir ve aşiretlerden vergilerin eksiksiz toplanması istenebilirdi<sup>37</sup>. Diyarbekir voyvodalığı aklâmından olan Döğeri aşireti, “kadîmü’l-eyyâmdan” beri yıllık vergilerini eksiksiz öderdi. Ancak bir süredir aşiretin *mîri*, “yeniçeri olduk” diyerek yıllık vergilerinin toplanmasına karşı çıkar olmuştu. Bu ise voyvodalık mukataasından 1110 (1699/1700) mali yılı için hazineye ödenecek yıllık verginin “itlâf”ına sebep olmuş ve vergilerin bir an evvel toplanması için voyvodaya emir gönderilmişti<sup>38</sup>. Bunun yanında eğer üzerlerinde “zimet” yani borç kalırsa bunu, zaman geçirmeden hazineye ödemeleri beklenirdi. Ancak beklentinin aksi herhangi bir davranışta bulunulursa gerekeni yapma konusunda geç kalınamazdı. Bu hususta merkezî yönetim tarafından sıklıkla başvuru alan yöntem, zorunlu yaşam koşulları gereği mevcut olan sürekli hareket hallerinin kısıtlanmasıydı. Ödemeleri gerekeni ödemedi, belirlenen yerlerden ne hayvanlarının ne de evlerinin geçmesine izin verilirdi<sup>39</sup>. Gerektiğinde eğer aşiretin bulunduğu yer, Diyarbekir Eyaleti’nden uzaksa o bölgenin yöneticileri de muhatap alınarak yıllık vergileri tahsil edilene kadar topraklarından geçmelerine izin vermemeleri kesin bir dille emredilirdi<sup>40</sup>.

XVIII. yüzyılın hemen başlarında eyalette Mardin ve Ruha kazalarında yaşayan aşiretlerin de gelirleri mukataa haline getirilmiş ve malikâne ile toplanması sağlanmıştı. Ancak Ruha kazasında yaşayan aşiretlerden

<sup>37</sup> Konuyla alakalı olarak, Erzurum ve Kars valileri ile Diyarbekir beylerbeyi ve kadısına emir yazılması için tezkire verildiğini gösteren 21 Şaban 1103 (8 Mayıs 1692) tarihli hüküm için BOA, C.ML-31722.

<sup>38</sup> 7 Safer 1111 (4 Ağustos 1699) tarihli emir için bkz. BOA, MAD-4879, 68. Hülya Canbakal, XVII. yüzyıl Ayıntabın’daki yeniçeriler ve aşiret mensupları arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve aşiret mensupları arasında da çok sayıda sözde yeniçeri bulunduğunu belirtmiştir. “1659’da Haleb ve Yeni-il Türkmenleri” artık yeniçeri, sipahi ve tımarlı sipahi olduklarını ileri sürerek rüsûm-ı raiyyet ve adet-i ağnam vergilerini ödemeyi reddetmişlerdi (109).

<sup>39</sup> Çobaniyye-i Karaulus mukataasına dâhil olan Karaulus aşiretleri, zimetlerinde yıllık vergi kalmasına rağmen bunun geri ödenmesinde ciddi sıkıntılar çıkarabiliyorlardı. Bu sebepten Palu sancağında olup da yıllık vergisini ödemeyenlerin sancağın toprağından geçirilmeyerek, Palu beyi tarafından yıllık vergilerin tahsil edilmesi söz konusu olmuştu. Konuyla ilgili Diyarbekir valisine, kadısına ve Palu beyine emir yazılması için tezkire verildiğini gösteren 21 Şaban 1103 (8 Mayıs 1692) tarihli hüküm için BOA, C.ML-31722.

<sup>40</sup> Örneğin Şakaki (?) aşireti Musul toprağında kışladiktan sonra, Cizre’den geçerek Herzemki (?)’ye ulaşacaklardı. Ancak mal-ı maktularını ödememeleri yüzünden, ilgili meblağ tahsil edilene kadar aşireti topraklarından geçirmemeleri için Diyarbekir ve Revan beylerbeyleri ile Cizre beyine emir yazılması için tezkire verildiğini gösteren 21 Şaban 1103 (8 Mayıs 1692) tarihli hüküm için BOA, C.ML-31722.

oluşturulan mukataalar, Rakka mukataasına bağlı olup Diyarbekir voyvodalık mukataası içinde işlem görmemişlerdi (BOA, MAD-7836, 97). Bunlar arasında yer alan Salanlu (?) ve İlmikanlu (?), Bızını-i Samanlu (?), Döğerli cemaatinden Serküranlı ve tevâbi'hâ gibi konargöçer grupların gelirleri mukataa statüsünde bulunurlar ve malikâne ile işletilirdi. Bunun yanında Mardin'de bulunan bazı aşiretler, Sürgücü aşireti, İzoli aşireti, Mühürlü aşireti -61 kuruş-, Ömeran aşireti -85,5 kuruş-, Meşki aşireti -640 kuruş-, Kapukışlağı aşiretinde -77 kuruş- olduğu gibi voyvodalık bünyesinde yer alsalar da tamamının aynı muameleyi gördüğü söylenemez. Zira aşiret gelirlerinden oluşturulan mukataaların bir kısmı Mardin kazası mukataasına dâhilken bir kısmı ayrı ayrı malikâne üzere işlem görmüştür (BOA, MAD-7836, 97-98). Kûh-ı Mardin'deki resm-i yaylak vergisi bir mukataa idi ve yıllık vergisi 150 kuruştur (BOA, MAD-7836, 96). Yine Mardin'de oldukları kaydedilen Akkeçili aşireti -342 kuruş-, Hudi (?) aşireti -158 kuruş-, Araban (?) aşireti -174 kuruş- malikâne üzere tevcih edilmişlerdi. Bunun yanında Mardin mukataasına zam olarak kaydedildikleri belirtilen Aynberut aşireti -199 kuruş-, Saruban (?) aşireti -177 kuruş- Halbaki (?) aşireti -200 kuruş-, Milli-i Akkeçili aşireti -46 kuruş-, bazı köy ve nahiyelerdeki aşiretlerin -222,5 kuruş- gelirleri de mukataa halinde idi (BOA, MAD-7836, 97-98).

Mukataalardan elde edilecek muaccelle gelirleri, merkezî hazinenin malikâne sistemiyle ulaştığı yepyeni bir gelir kaynağıydı. Malikâne olarak satışa çıkarılan mukataaların piyasadaki satış bedeli olan muaccelle, bir nevi ilave gelir idi. Bu bedelin asgarî değeri, mukataanın sahibine sağlayacağı yıllık kârın, 2 ilâ 10 arasında değişen katları olarak devlet tarafından tespit edilirdi. Devletin tayin ettiği bu asgarî muaccelle miktarı ilan edildikten sonra, talipler satışla görevli memurun huzuruna gelerek yapmak istedikleri yükseltme miktarını kaydettirirlerdi. Bu işlem nihayetinde en yüksek meblağı teklif etmiş olana satış yapılırdı<sup>41</sup>. Muaccellesi bir kişinin ödeyemeyeceği kadar büyük olan mukataalar olursa, bu tür durumlarda mukataa hisselerine bölünerek, birkaç kişinin müştereken almasına izin verilirdi (Genç, *Osmanlı Maliyesinde* 109). Muaccelle miktarları, aşiret mukataalarının değerlendirilmesinde belirleyici bir role sahip gözükmektedir. Voyvodalık mukataasına bağlı aşiret mukataalarının muaccellelerinin, yıllık vergilerinden düşük olduğu tespit edilmekle beraber; sistemin genel uygulaması için de ters bir orantının ortaya çıktığı izlenebilmektedir<sup>42</sup> (Bkz: Ek-1). Bunun istisnaları var olmakla birlikte genel

<sup>41</sup> Tekliflerin hiçbiri asgarî hadde ulaşmazsa satış yapılmaz, eğer altında bir meblağ ile satış işlemi gerçekleştirilmişse hükümsüz sayılırdı (Genç, *Osmanlı Maliyesinde* 108).

<sup>42</sup> Aşiret mukataalarının yıllık vergi, muaccelle, malikâne sahipleri ve berat tarihleri için, Diyarbekir voyvodalık mukataasına dair müstakil verileri gösteren ve Başbakanlık

görünümü değiştirecek potansiyelde değildir<sup>43</sup>. Bu durumda muaccelelerin düşük kalmasının temel gerekçesini, bölgesel şartlarda aramak mümkündür. Aşiretler başta olmak üzere konargöçerlerin gelirlerinden oluşturulan mukataalar, gerek yıllık vergi gerekse de muacceler için, - ulaşılabilen kaynakların izin verdiği ölçüde- yüzyılın ilk çeyreği için köy ve mezralardan oluşan tarımsal üretime dayalı vergilerle beraber atbaşı gider bir görüntü arz etmektedir. Eyalet nüfusunun önemli bir parçasını oluşturan toplumun bu kesimini özellikle mali kontrol altında tutmak yanında; sistemin uygulandığı ilk dönemler açısından aşiret gelirlerinin, merkezî hazine için önemli bir kaynak olduğu açıktır. Bölgesel yatırımcıların daha çok dikkatini çeken bu gelir kaynaklarının, belki de en cezbedici yönü, düşük muaccelerle teklifleriyle birden fazla kişi tarafından gelirlerin toplanmasına talip olunmasıydı. Dolayısıyla vergilerin toplanmasında yaşanması muhtemel sıkıntılar bertaraf etmek ve daha fazla kişiyi bölgesel malikâne piyasasına çekmek için muacceler miktarlarının düşük tutulmasıyla bir denge gözetilmiş olmalıdır. Yüzyılın ilk çeyreğinde yatırımcıların neredeyse tamamının yalnızca isimleriyle zikredildiklerini görmekteyiz. Nadiren de olsa bazılarının ikamet ettikleri Diyarbakır şehrinin mahalleleri zikredilmişti. Bunlar arasında en ayırtedici olan ise 1.150 kuruş yıllık vergiye sahip Söyü aşireti mukataasının 1/6 hissesine 300 kuruş muacceler ile malikâne yatırımı yapan Adana Valisi Ali Paşa'nın oğlu Ahmed Ağa'ydı (BOA, MAD-9518, 64). Yüzyılın ikinci çeyreğinde ise ağa, bey, efendi unvanlı bir kısım yatırımcı yanında, irâd-ı cedid hazinesinde görevli bir sergi halifesi ile ilmiye sınıfına mensup olan bir kişinin kethüdası da yer almaktaydı (Başarır, *Diyarbakır Voyvodalığı* 53).

## 2- Ocaklık Sistemi İçinde Yer Alan Aşiret Mukataaları

Ocaklık sistemi, Osmanlı Devleti'nin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı yöntemlerden biri idi. Hükümdarların cep harçlığından tersane giderlerine, sarayın mutfak ihtiyaçlarından asker mevâcibine kadar geniş bir alanda kullanılırdı<sup>44</sup>. Bu yöntemle hazine belirli gelirleri, örneğin

---

Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 9518 numara ile kayıtlı bulunan mukataa defterindeki verilerden derlenen Ek-1 tablosuna bakınız.

<sup>43</sup> Buna İzoli aşireti örnek olarak verilebilir. Aşiretin yıllık vergisi, 163 kuruşken muaccelesi 900 kuruş olarak tayin edilmişti (BOA, MAD-9518, 45). Yine Urban aşiretinin yıllık vergisi 174 kuruş, buna karşılıklı muaccelesi 333 kuruştu (BOA, MAD-9518, 63).

<sup>44</sup> Nejat Göyünç (*Ocaklık Deyimi*), ocaklık tabirinin iki fonksiyonu karşıladığını ifade eder. Bunlardan ilki, yukarıda belirttiğimiz gibi devletin belirli kaynakları, çeşitli ihtiyaçlar için tahsis etmesidir. Diğeri ise sancakların yurtluk-ocaklık statüsündeki tevcih edilmesiydi. Buna göre "Osmanlı yöneticileri, XVI. yüzyılda kendi bürokrasisi içinde sadakatle hizmet edenin ocağını söndürmemekte, onu bir kabahatinden dolayı ölümlerle bile cezalandırma, yine de arkadan gelenlerini korumaktaydı". Bu çerçevede "Doğu Anadolu'daki beylere de aynı

bir kalede görevli askerlere veya tersaneye ait harcamalara tahsis ederek; belirli ve düzenli harcamaların zamanında karşılama gücünü ortadan kaldırmayı hedeflemekteydi. Bu, hem hazine hem de ödeme yapılacaklar için çoğunlukla tercih edilen bir yöntemdi (Genç-Özvar 12). Diyarbekir Eyaleti'nde ocaklık uygulamasına, çeşitli ihtiyaçların karşılanması için belirli vergilerin tahsisinde ve aynı amaç çerçevesinde değerlendirilebilecek olan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların yöneticilerinin belirlenmesinde ve gelirlerinin tevcihinde rastlamak mümkündür.

Osmanlı Devleti, kendisinden önce bölgede bulunan yerel aristokrasi, yönetici ve askerî elitin bulunduğu yerlerde uzlaşmacı bir politika izlemeyi tercih etmişti. Özellikle aşiretlerin güçlü olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde güç ve nüfuz sahibi irsî/mahalli beyleri sistem içerisinde tutabilmek için, çeşitli mahiyetlerde ilişkiler kurma eğiliminde olmuşlardı. Bunlar arasında insan unsurunun bir kısmını aşiretlerin oluşturduğu<sup>45</sup> irsî/mahalli beylere, buldukları bölgelerin hükümet ya da yurtluk-ocaklık sancak olarak tahsis edilmesi<sup>46</sup>, gelirleri üzerinde malikâne-divani sisteminin uygulanması, aşiret beylerine tımar sisteminden dirlik verilmesi ya da bölgedeki bir kısım mukataaların onların tasarruflarına bırakılması sayılabilir.

Ocaklık sistemi, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Özellikle sancak tevcihinde, bir nevi ilgili ailenin geleceğini teminat altına alan ve bunun garantörlüğünü üstlenen bir politikada kendini göstermekteydi. Diyarbekir, Erzurum, Çıldır, Kars, Van ve Bağdat eyaletlerinde sancakların bir kısmı ocaklık olarak tevcih edilebilmekteydi<sup>47</sup>. 1717-1730 yılları arasında tarihli bir tımar tevcih defterinde, Diyarbekir Eyaleti'nde Hazzo, Cezire, Eğil, Tercil, Palu ve Genc hükümet sancak; Çermik, Pertek, Kulb, Atak, Mihrani yurtluk-ocaklık sancak olarak kaydedilmişlerdi. Her iki tür sancak da ocaklık üzere yani *bervech-i ocaklık* olarak tevcih edilmişti<sup>48</sup> (Başar 105-112). Bu yolla tevcih

şekilde davranmakla, istisnai bir muamele yapmış olmamaktadır" (874-877). Ocaklık sistemi hakkında ayrıca bkz. Çakır 89; Tabakoğlu 126.

<sup>45</sup> Cezire ve Bitlis gibi hükümet türü sancaklarda büyük göçer gruplar bulunuyordu fakat bu, bir kural değil istisna olarak kabul edilmelidir. Diyarbekir'in büyük göçer grupları bu sancaklar içinde yaşamıyorlardı (*Evliya Çelebi Diyarbekir'de* 59).

<sup>46</sup> Osmanlı hâkimiyetinde Doğu Anadolu'da kurulan sancaklar için bkz. Kodaman 13-17.

<sup>47</sup> XVIII. yüzyılın ilk yarısı için, 1700-1740 yılları arasında Osmanlı idari taksimatını, sancak tevcih defterleri ve alaybeyi tevcih defterlerinden takip eden bir çalışma için bkz. Kılıç 62-71.

<sup>48</sup> Bayram Kodaman, ocaklık yoluyla sancak tasarruf etmenin daha çok Doğu Anadolu'da uygulandığını belirtmektedir. "Sebebi ise, fetihten önce bu bölgede müstakil veya İran'a tabi beylerin fetih esnasında Osmanlı'ya vermiş oldukları hizmet, gösterdikleri sadakattir.

edilen sancaklar, hükümet<sup>49</sup> ve yurtluk-ocaklık sancak olarak adlandırılırlardı. Her ikisinin ortak noktası, sancağın aynı aile içinde irsî olarak devamıydı. Yurtluk-ocaklık sancakta, sancakbeyliği üzerinde olan bey, ölünceye kadar bu görevi sürdürürdü. Öldüğünde ya da herhangi bir şekilde devlete yönelik bir ihanet söz konusu olduğunda oğlu veya akrabalarından biri yerini alırdı<sup>50</sup>. Bu iki şart dışında sancakbeyi değişikliği yapılmazdı. Bunun yanında sancak gelirleri, padişah ve sancakbeyi hassı ile zeamet ve tımar olarak dağıtılırdı. Ancak XVI. yüzyıl ortalarında görünen o ki, padişah hassı dışındaki gelirler, sancağın idaresini elinde tutan yerel aile elinde dağıtılmış olurdu. Yani dirlik üzerindeki haklar, kendi soylarına ait bulunurdu (*Evliya Çelebi Diyarbekir'de* 46). Zaten kendilerinden beklenen ve başlangıçtan itibaren devletle ilişkilerinin başlıca rolünü üstlenen seferlere katılma yükümlülüğü de bu uygulamaya sırtını dayamaktaydı. Hükümet sancaklarda ise sancak gelirleri bütünüyle tevcih edilen aileye aitti. Bunların en önemli özellikleri, *mefrûzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem* olmaları idi. Yani bu tür sancaklar tahrir edilmezler ve içlerinde Osmanlı resmî görevlileri bulunmazdı. Bu imtiyazlarına karşılık ise sefer zamanlarında Osmanlı ordusuna katılma mükellefiyetleri vardı (Kodaman 16). Sancakların idari statüleri ise zamanla değişikliğe uğrayabilmekte ve bunlar bir süre sonra *klasik/normal* sancak haline getirilebilmekteydiler<sup>51</sup>.

---

Başlangıçta hizmet karşılığı verilmişse de sonraları ailelerin tasarrufuna bırakmak teamül haline gelmiş, hiçbir padişah da bunu değiştirmeyi düşünmemiştir. Aşiretlerin veya bu sancakların sadakatleri ve itaatleri devam ettikçe ocaklık sistemi de muhafaza edilmiştir. Tanzimat devriyle birlikte bu sistemden vazgeçilmeye başlanmıştır” (17).

<sup>49</sup> Bu tür sancaklar için başlangıçta eyâlet tabiri kullanılıyordu. Ancak XVII. yüzyılda bu tabir, Osmanlı taşra idari yapısında beylerbeyiliğinin yerini alınca bunlar, hükümet olarak adlandırılmaya başlanmıştı (Öz 93). Eyalet tabirinin beylerbeyilik yerine kullanımı için 1580'ler başlangıç olarak kabul edilmektedir (İnalçık, *Eyâlet* 721-724; Kunt 28).

<sup>50</sup> Ancak bu hususun zaman zaman teorikte kaldığını ifade etmek gerekmektedir. Çünkü daha ilk zamanlardan itibaren devlet, bu tür sancakların sancakbeyliğine kendi ümerasından birilerini getirmeye meyilli gözükmektedir. Çemişgezek sancakbeyi Pir Hüseyin Bey'in ölümünden sonra yaşanan gelişmeler, sancağın bir ara Erzurum beylerbeyi Arnavut Sinan Paşa'nın kardeşi Kasım Bey'e verilmesine sebep olmuştu. Ancak miras kalmış sancağın, padişahın güvencesiyle, şimdi olduğu gibi aileden başkalarına değil Pir Hüseyin beyin oğullarına verilmesi gerektiği yönünde aile tarafından bir itiraz söz konusu olunca, padişah tarafından talep yerine getirilmiş ve sancağın yine aile üyelerine tevcih edilmesine devam edilmişti (Şerefhan 195-196; Ünal 239-265).

<sup>51</sup> Örneğin 1521-1527 tarihli listelerde Diyarbekir beylerbeyliğinde “Kürd sancağı” olarak geçen Çemişgezek, Siverek, Atak ve Çapakçur, 1568-1574 listesinde klasik/normal sancak olarak geçmektedir. Bunu, daha çok Osmanlı'nın ilk dönemlerinde uygulanan fetih politikalarına yakın bir görüşle değerlendiren Kunt, “Osmanlı Devletinin geçici olarak hükümet-ocaklık olarak düzenlenen bölgelerde de fırsat çıktıkça tam manasıyla Osmanlı idaresini yerleştirmeyi amaçladığını ve hiç olmazsa bazı sancaklarda bu amaca ulaştığını” ileri sürmektedir. Ancak Osmanlı devleti, XVI. yüzyılın sonlarıyla birlikte Kuzey

XVI. yüzyılın başlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin Osmanlı hakimiyetine alınmasıyla beraber, uzun yıllardır burada yaşayan yerel hanedanların, Osmanlı sistemine entegre edilebilmesi için yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak modeli<sup>52</sup> etkin bir şekilde kullanılmıştı. Başlangıçta bu ilişki ağı şöyle kurgulanmıştı: Osmanlı devleti, bunları hâkim oldukları yerlerde bırakacak ve sancak yöneticiliğinin aynı aile içinde sürdürülmesine müsaade edecekti. Buna karşılık onlar da seferlerde devlete askerî destek sağlayacaklardı. Devlet, onlara idari açıdan sağladığı bu imtiyazla, özellikle bölgede istikrarı korumak ve kurmak yanında, İran'a karşı sürdürülen mevcut savaş ortamında, yerli ailelerin desteğini alabilmek adına -en azından başlangıç için- bunları bir sorun noktasına taşımak istememesi faktörü de etkili olmuş olmalıdır. Özellikle Safevi tehlikesine karşı güneye doğru yapılan seferlerde, bu yerel beylerin gücü Osmanlı için vazgeçilmezdi. Ancak XVII. yüzyılda artık Yavuz ve Kanuni tarafından, kendilerine bırakılan hâkimiyet bölgelerinin irsî özelliği ve azl ve nasbla ilgili verilen ahitnamelerle sağlanan güvence, beylerbeyiler tarafından tehdit edilmeye başlamıştı<sup>53</sup>. XVIII. yüzyılda bu tür sancak yöneticilerinin sisteme uyumlarının yansımaları devlet, bunların eyalet valileriyle olan ilişkilerinde aramaktaydı. Öncelikle eyalet valileri, çeşitli sebeplerle yönetici değişimi söz konusu olduğunda belirleyici bir rol üstlenmekteydiler. Örneğin Hazzo sancağının önceki yöneticisinin -çevresine topladığı adamlarla beraber

---

Kafkasya, Hazar Denizi ve Batı Türkistan'a ulaşmak amacını terk ettiği için imparatorluk sınırları içindeki "yarı bağımsız" bölgeleri de, devletin sıkı denetimine sokma hedefinden vazgeçmiş görünmektedir. Zira XVII. yüzyıl başlarında Siverek ve Çemişgezek, normal sancak statülerini devam ettirse de, Atak ve Çapakçur yeniden ocaklık sancak şekline dönüştürülmüştü (35-37).

<sup>52</sup> Klasik sancaktan farklı olan ve iki farklı isme sahip olan bu sancakların bazı tipik özellikleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında -mevcut çalışmalarda da sıklıkla zikredilen- yurtluk-ocaklık sancaklarda tımar, zeamet ve hâss-ı hümâyûnların bulunması, hükümet sancaklarda ise bulunmamasıydı. Ancak Çemişgezek sancağı örneğinde görüldüğü üzere, her ne kadar sancağın bir kısım gelirleri tımar ve zeamet haline getirilse de, bunlar klasik sancaktaki gibi seferlerde yararlık gösterenlere ya da Osmanlı kul sisteminde yetişenlere değil, yine aynı aileden olanlara tevcih edilirdi. Anlaşılan o ki devletin beklediği askerî yardım da bu duruma dayandırılarak meşrulaştırılmaktaydı. Hükümet sancaklarda ise gelirler tamamen sancak içinde kalmakta, kabaca XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devlete bir vergi ödemesi ya da mali bir yükümlülük üstlendikleri görülmemektedir. Ancak seferlerde asker göndermeleri gerekliliği, üstlenmeleri beklenen tek mükellefiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine sefer ana başlığında olmak üzere hükümet sancaklardan bir kısmı, ordu iaşesinde kullanılmak üzere sürsat uygulaması kapsamına da alınabilmekteydi (*Evliya Çelebi Diyarbekir'de* 52).

<sup>53</sup> Ellerindeki resmi belgelere aykırı olarak, bunların bir kısmı beylerbeyiler tarafından azledilmekte ve kimi sebepsiz yere katledilmekteydi. Bunun neticesinde de bölgelerini terk etmeye mecbur kalmaktaydılar. Yine resmi belgelere aykırı olarak sancakbeylikleri yabancı kimselere verilmekteydi (Murphey, *Kanûn-nâme* 35-36).

yarattığı kaos ortamı neticesinde- görevden alınması gerekliliği ortaya çıkınca, daha öncesinde sancağın yöneticiliğinde bulunmuş Bedirhan Bey, 1 Safer 1135 (11 Kasım 1722) tarihinde Diyarbakir Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın arzıyla ber-vech-i ocaklık olarak sancağın başına getirilmişti (Başar 106). Bedirhan Bey'in tercih edilmesinde bu görevi tecrübe etmiş olması yanında "re'âyâ-perver" olması da etkili olmuştur denilebilir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakir voyvodalığı kurulmadan önce, eyaletteki havâss-ı hümâyûn gelirlerinin idaresinden sorumlu olan Diyarbakir taşra hazinesine bağlı mukataalardan bir kısmı, -XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde- çoğu maaş ve iâşe harcamalarını kapsayan askerî harcamalar için ocaklık haline getirilmişti. Tahsis edilen gelir, yaklaşık olarak 8,5 milyon akçeydi ki bu Diyarbakir hazine gelirlerinin neredeyse %40'ına tekabül ediyordu. Böylece bu meblağ, Van, Amid, Erciş, Adilcevaz, Musul, Hısnıkeyf, Ruha ve Bitlis gibi kalelerde görev yapan askerlerin mevaciblerine ayrılmıştı. Ocaklık olarak gelirin belirli kısmı ya da tamamı tahsis edilen herhangi bir mukataa, uhdesine verilen mültezimlerce işletilir ve taksit zamanı geldiğinde tespit edilen kısım, hak sahiplerine yine mültezimlerce ödenirdi (Özvar 98-99). XVIII. yüzyılda da Diyarbakir Eyaleti'nde bulunan bazı aşiret mukataaları, Amid kalesi gılmanları mevacibine ocaklık üzere tahsis edilmişti. Bunlardan biri Karaulus çobaniyye mukataasının alt mukataalarından biri olan Karakeçili çobaniyyesinin yıllık vergisinden 2.500 kuruşun tahsisiydi. Ayrıca Hasankeyf kazasında bulunan aşiretlerin yıllık vergilerinden toplamda 2.859 kuruş tahsis edilmişti<sup>54</sup>. Sadece Amid Kalesi için değil Ruha ve Harput kalesi neferleri için de, bölgede yaşayan aşiret mukataalarından ocaklık tahsisatları yapılmıştı (BOA, MAD-7836, 104).

### Sonuç

Diyarbakir Eyaleti'nde aşiret gelirlerinin bir kısmının voyvodalık mukataası ve ocaklık sistemi içinde konumlandığı diğer bir kısmının ise maktu/mukataa halinde olduğu ve malikâne ile gelirlerinin toplandığı görülmektedir. Diyarbakir Eyaleti ve eyalet dışında dağınmış halde yaşayan aşiret gelirlerini tek bir elden toplama girişimi, -merkeziyetçilik eğilimi başta olmak üzere- farklı açılardan değerlendirilebileceği gibi bunda en çok öne çıkanın, vergilerin verimli bir şekilde toplanması gayretinin olduğu söylenebilir. Zira bu hususta ciddi sıkıntılar yaşanabilmekte ve voyvodalar etkin bir pozisyon almakta zaman zaman güçlük çekebilmekteydiler. Aynı anda devreye giren merkezî yönetim, vergilerin sağlıklı toplanması için derhal bölgesel güçleri ve merkezî yönetim aktörlerini devreye sokabilirdi.

<sup>54</sup> 25 Receb 1115 (4 Aralık 1703) tarihli kayıt için BOA, MAD-7836, 103.

Yaşanan sorunlarda konargöçer taifenin vergilerini malikâne üzere toplama hakkını elde eden ve isimleri dışında herhangi bir ayırtecdici özelliklerine ulaşamadığımız malikânegiler ise adeta görünmez olmaktadır.

Diyarbakır Eyaleti'ndeki maktu/mukataa halindeki aşiret gelirlerinin malikâne üzere satılmasında tespit edebildiğimiz şu hususlara dikkat edilmişti: Zaman zaman Diyarbakır sancak ve eyalet sınırlarını da aşabilen Erzurum, Kars, Kiğı, Bayezid Kalesi gibi eyalet dışında, Ergani, Hani, Mardin, Atak ve Ruha gibi merkez sancak dışında ama eyalet içinde adı geçen bölgelerde meskûn olan ya da hareket halinde bulunan aşiretlerin ya tüm vergileri ya da adet-i ağnam, resm-i yaylak ve bād-ı hevâ gibi tek kalem vergi türleri, aşiret mukataalarını meydana getirirdi. *Hâric-ez-defter* tabiri, tahrir başta üzere herhangi bir şekilde devletin resmî kayıtlarında kaydedilmemiş olan gelir kaynakları için kullanılagelen bir tabirdi. Osmanlı mali sisteminde aktif işleyecek hiçbir vergi kaynağı kayıt dışında tutulmamalıydı<sup>55</sup>. O yüzden eyalette kayıt altına alınmamış bu gelirlerin aktif vergi birimleri haline getirilerek işleme katılması, öncelikli hedeflerden biriydi. Örneğin Ergani sancağında yaşayan Karakayan aşiretinin adet-i ağnam vergisi, hâric-ez-defterdi. Burası yeniden kayıtlara geçirilmiş ve 30 kuruş yıllık vergi ve 25 kuruş muaccele ödemesi karşılığında Mehmed ve Abdullah adlı kişiler tarafından, 7 Cemaziyelevvel 1124 (12 Haziran 1712) tarihinden itibaren tasarruf edilmeye başlanmıştı (BOA, MAD-9518, 66). Bir diğer örnek Mardin mukataasına bağlı gelir kaynaklarından biri olan ..... aşireti idi. Gelir kaynağı, 110 kuruş yıllık vergi ve 120 kuruş muaccele karşılığında Hızır adlı kişi tarafından malikâne üzere tasarruf edilecekti. Bu aşiretin gelirleri maktu olarak kaydedilip malikâne üzere satılmasında, Mardin voyvodası Mehmed Ağa'nın arzı da etkili olmuştu<sup>56</sup>. Buna göre bir veya birden fazla aşiretin vergisi, bir mukataa haline getirilebilir, aşiret gelirleri buldukları ya da yakınında oldukları köy ve mezralarla birlikte malikâne satışına konu olabilirdi. Muhtemelen aşiret gelirlerinin genellikle has olarak tevcih edilmesi eğiliminin de etkisiyle, bu gelirlerin büyük bir kısmının bir üst mukataa olan ve eyaletteki önceki yüzyılın havâss-ı hümâyûn gelirleri üzerine kurulan, ilgili dönem içinde eyaletin mali ve idari yapılanması olan Diyarbakır voyvodalığına bağlı olması da şaşırtıcı olmasa gerektir. Bu durum, aynı zamanda daha büyük konargöçer toplulukların gelirlerinin toplanmasında olduğu gibi ayrı birer voyvodalarının

<sup>55</sup> Bazı araştırmacılar aşiretleri iskân faaliyetini, Osmanlı şenletme politikasının bir gereği olarak görmektedirler. Buna göre bakımsız ve çıplak araziye verimli bir hale getirmek, böylece geliri arttırmak, yolların güvenliğini sağlayarak yolcuları hırsız ve çapulcuların baskısından korumak esastı (Orhonlu 29-35).

<sup>56</sup> Hızır'ın berat tarihi 21 Receb 1157 (30 Ağustos 1744) idi. BOA, MAD-9518, 74.

bulunmadığını ve eyalette pek çok gelir kaynağının vergilerinden sorumlu Diyarbekir voyvodasının bunların da üst idarecisi olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında bölgede oluşturulan aşiret mukataaları, muhtemelen küçük birimlerdi. Bu sebepten tek tek vergileri toplanmaktan ziyade bir üst mukataa altında birleştirilerek vergilerinin toplanmasında, daha etkin bir mali politika izleme gayretinde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla en alt düzeyde aşiret mukataası olmak üzere, üstte bağlı buldukları mukataa (Rakka mukataaları, Mardin mukataaları, Batılı aşireti mukataaları, Çobaniyye-i Karaulus aşiretleri mukataaları gibi) ile bir kısmının bağlı bulunduğu daha büyük bir mukataa (Diyarbekir voyvodalık mukataası) ile birbirine iç içe geçmiş mali bir mozaikten bahsetmek mümkündür. Vergilerin toplanması konusunda ise dönemin yaygın kullanılan vergi toplama usulünün uygulanmasıyla, bunları en alttan üste kadar sadece vergi birimindeki yetki alanıyla değil; idari anlamda da sınırları genişleyen bir yönetici ağıyla sarmalandığı, mali ve idari açıdan da en üst faydanın amaçlandığı gözlenmektedir.

**Ek-1: Diyarbekir Voyvodalık Mukataasında Yer Alan Aşiret Mukataalarına Ait Veriler (Kaynak: BOA, MAD-9518).**

Mukataanın Adı	Yıllık Vergisi	Muaccesesi	Malikânegileri	Kaynak
Karye-i Yekun ma'a-mezra'a-i Hoca 'an-cemâ'at-i Behramki tâbi'-i Garbî Amid	4.000 Akçe			BOA, MAD-9518, s. 25.
Karye-i Gülgüş 'an-göçeryân-ı Behramki	1.280 akçe			BOA, MAD-9518, s. 25.
Mahsûl ve rûsûmât ve bâd-ı hevâ ve resm-i 'arûsâne-i göçeryân-ı Behramki	1.326 Akçe			BOA, MAD-9518, s. 25.
Mukata'a-i Elvacı tâbi'-i kazâ-yı Ergani 'an-'aşâ'ir-i Batılı 'an-hisse-i mîrî	125 Kuruş	55 Kuruş	Elhâc 'Abdullatif 15 Zilhicce 1122 (4 Şubat 1711)	BOA, MAD-9518, s. 48.
Mukata'a-i karye-i Milvanlu ve Sulak tâbi'-i 'aşiret-i Karaulus der-kazâ-yı Ergani	240 kuruş		Ahmed 5 Cemaziyelevvel 1120 (23 Temmuz 1708)	BOA, MAD-9518, s. 58.
Mukata'a-i çobaniyye-i Milvanlu ve Sulak der-kazâ-yı Ergani	300 kuruş	115 Kuruş		
Mukata'a-i Merdane hisse-i mîrî der-kazâ-yı Ergani	12 Kuruş	15 Kuruş	İsmail, Mehmed ve Ahmed	BOA, MAD-9518, s. 58.
'Aşiret-i Elreşi (?) tâbi'-i çobaniyye-i Karaulus	292 Kuruş	120 Kuruş	Osman sâkin-i mahalle-i Karagöz der-kurb-ı Beğkulu der-Diyarbekir 29 Safer 1128 (23 Şubat 1716)	BOA, MAD-9518, s. 59.
Maktu'a-i 'adet-i ağnâm-ı ..... kervân ve .....	50 kuruş	50 kuruş	Şahin 22 Rebiülevvel 1116 (25 Temmuz 1704)	BOA, MAD-9518, s. 60.

'Aşiret-i Kürdikan Kocaman tabi-i Mustafa Kethüda 'an-mukata'ât-ı 'aşâ'ir-i çobaniyye-i Karaulus	170 kuruş	156 kuruş	Mikail ve Mahmud 24 Cemaziyelevvel 1114 (16 Ekim 1702)	BOA, MAD-9518, s. 60.
Mukata'a-i Mühürlü	61 kuruş	40 kuruş	Seyyid 'Abdullah veled-i Seyyid Mehmed sâkin-i Diyarbekir 24 Zilkade 1134 (5 Eylül 1722)	BOA, MAD-9518, s. 60.
Mahsül-i 'adet-i ağnâm-ı livâ-yı Kulb der-nahiye-i Kulb	53.000 Akçe/Hasıl	100 Kuruş	Seyyid Ahmed veled-i mirlivâ-yı Kulb 8 Receb 1115 (17 Kasım 1703)	BOA, MAD-9518, s. 60.
'Aşiret-i Döğerli tâbi-i Abdal Kethüda	300 Kuruş	100 Kuruş	Gül Emir 2 ¼ İbrahim 1,5 ¼ Mehmed 0,5 ¼ 12 Ramazan 1118 (18 Aralık 1706)	BOA, MAD-9518, s. 60.
Mukata'a-i Döğerli	437 Kuruş			
'Adet-i bâc-ı 'ubûr ve ebvâb-ı erba'a-i Amid 'an-cema'ât-i 'aşâ'ir-i Karaulus	300 kuruş	150 Kuruş	İsmail sâkin-i mahalle-i Molla Baha'eddin der-Diyarbekir 19 Safer 1128 (13 Şubat 1716)	BOA, MAD-9518, s. 61.
'Aşiret-i Beraziyan (?) 'Osman Kethüda tâbi-i Kürdikan sâkin-i kal'a-i Bayezid	450 kuruş	200 Kuruş	Kaya ile oğlu Yusuf ve Yahya 13 Rebiülevvel 1114 (7 Ağustos 1702)	BOA, MAD-9518, s. 61.
<i>Tâbi-i mukâta'ât-ı 'aşâ'ir-i çobaniyye-i Karaulus</i> 'Aşiret-i Behramki tâbi-i Süleyman mir-i 'aşiret	100 Kuruş	140 Kuruş	Mehmed ve İbrahim ve Hasan ve 'Ali ½ Resul ve Mehmed ½ 23 Receb 1116 (21 Kasım 1704)	BOA, MAD-9518, s. 61.
<i>Tâbi-i mukâta'a-i 'aşâ'ir-i Batılı der-kazâ-yı Ergani</i> Mukata'a-i Behramki	10 Kuruş			
Karye-i Made tâbi-i cemâ'at-i Sürgücü der-kazâ-yı Mardin 'an-havass	14.400 Akçe/Hasıl	100 Kuruş	Seyyid Şeyh Ahmed ½ 18 Ş sene 1108 (12 Mart 1697) Seyyid Mehmed biraderes ve 'Abdullah biraderes 1/2	BOA, MAD-9518, s. 62.
Maktû'a-i cemâ'at-i Cemaleddin 'an-ta'ife-i Millu	14.111 Akçe/Hasıl	120 Kuruş	Mehmed, İbrahim, Mustafa ve Hasan 12 Şaban 1116 (10 Aralık 1704)	BOA, MAD-9518, s. 62.
'Aşiret-i Efeççilu der-kazâ-yı Mardin	342 Kuruş	300 Kuruş	Hasan, İbrahim, Mahmud ve Yusuf 4 Ramazan 1116 (31 Aralık 1704)	BOA, MAD-9518, s. 62.
Mukâta'a-i 'aşiret-i 'Urban (?)	174 kuruş	333 kuruş	Abdullah ve İsmail 2/3 14 Rebiülevvel 1118 (26 Haziran 1706) Yusuf pederaneşan (?) 11 Zilkade 1132 (14 Eylül 1720)	BOA, MAD-9518, s. 63.

Mukâta'a-i 'aşiret-i Sürgücü	512,5 kuruş	283 kuruş 1 Para	Mustafa 14 Rebiülevvel 1118 (26 Haziran 1706) 1/3	BOA, MAD- 9518, s. 63.
		150 kuruş	Mehmed 10 Rebiülahir 1130 (13 Mart 1718) 1/3	
		35 Kuruş	İsmail ve Hüseyin 4 Rebiülahir 1136 (1 Ocak 1724) 1/3	
Mukâta'a-i Sürgücü	530 kuruş	900 kuruş	Mustafa 29 Receb 1131 (17 Haziran 1719)	BOA, MAD- 9518, s. 63.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Millî ..... Mukâta'a-i Millî-yı Efekcîlü ve karye-i Kırılı der-kazâ-yı Birecik Tilköran	2.388 kuruş	6.200 kuruş	Timur, Hasan, Kasım ve Yusuf 15 Rebiülevvel 1117 (7 Temmuz 1705)	BOA, MAD- 9518, s. 63.
Mukâta'a-i Millî-yı Efekcîlü ve karye-i Kırılı der-kazâ-yı Birecik Tilköran	75 kuruş	230 kuruş	Hasan, Hüseyin, Mustafa ve Sadi 7 Rebiülahir 1117 (29 Temmuz 1705)	BOA, MAD- 9518, s. 63.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Kavruk (Koruk ?)	158 kuruş	66 kuruş	Mustafa ve Mehmed 29 Cemaziyelevvel 1117 (18 Eylül 1705)	BOA, MAD- 9518, s. 64.
		50 kuruş	Hasan 11 Safer 1125 (9 Mart 1713)	
<i>Tâbi'-i Mardin</i> Mukâta'a-i 'aşiret-i .....	225 kuruş	200 kuruş	Hızır 9 Ramazan 1133 (4 Temmuz 1721)	BOA, MAD- 9518, s. 64.
		100 kuruş	Ali 23 Cemaziyelevvel 1134 (11 Mart 1722)	
Mukâta'a-i 'aşiret-i İliyan (?) tâbi'-i İbrahim kethüda	200 kuruş	80 kuruş	Ali ve Seyyid Mehmed 18 Cemaziyelahir 1117 (7 Ekim 1705)	BOA, MAD- 9518, s. 64.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Söydü ve tevâbi'hâ tâbi'-i Mehmed ve Hasan kethüda	1.150 kuruş	130 kuruş	Mustafa, Mehmed, İbrahim, Seyyid Mehmed Şahin ve Seyyid Hasan 11 Rebiülevvel 1124 (18 Nisan 1712) 1/6	BOA, MAD- 9518, s. 64.
		300 kuruş	Ahmed Ağa veled-i 'Ali Paşa vali-yi Adana 19 Cemaziyelevvel 1135 (25 Şubat 1723) 1/6	
Mukâta'a-i 'aşiret-i Meşki	640 kuruş	100 kuruş	Ali, Ahmed ve Mustafa 27 Şevval 1117 (11 Şubat 1706)	BOA, MAD- 9518, s. 64.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Şeyh Mehmed Pınarı Berazi	20,5 kuruş	80 Kuruş	Halil	BOA, MAD- 9518, s. 65.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Şeyh Bızını	650 kuruş	330 kuruş	Seyyid Mustafa 29 Zilhicce 1129 (4 Aralık 1717)	BOA, MAD- 9518, s. 65.

'Aşiret-i 'Ömerâni	85,5 kuruş	80 kuruş	Seyyid Han ve İbrahim 26 Şaban 1118 (3 Aralık 1706)	BOA, MAD- 9518, s. 65.
'Aşiret-i Deri (?) tâbi'-i Mahmud ve İbrahim ve Arslan kethüda-yı cemâ'at-i mezbûr	1.110 kuruş	400 kuruş	Mehmed Baki ve 'Ömer 7 Zilkade 1118 (10 Şubat 1707)	BOA, MAD- 9518, s. 65.
Maktû'a-i 'adet-i ağnâm-ı 'aşiret-i Kikli	2.500 kuruş	2.775 kuruş	Yusuf, Bekir ve 'Ömer veledân-ı Mustafa	BOA, MAD- 9518, s. 65.
Maktû'a-i oymağ-ı cemâ'at-i Dekaranlı	150 kuruş	150 kuruş	Ömer ve Kemâl 19 Ramazan 1120 (2 Aralık 1718)	BOA, MAD- 9518, s. 66.
<i>Tâbi'-i mukâta'a-i çobaniyye-i aşâ'ir-i Karaulus</i> 'Aşiret-i Bızımı-i Serkeftan (?) tâbi'-i Mehmed ve İsmail ve Ali Kethüdâ	1.150 kuruş	100 kuruş	Ebubekir, Ahmed ve Hasan 27 Şaban 1122 (21 Ekim 1710)	BOA, MAD- 9518, s. 66.
Mukâta'a-i Bızımı-i Şerkiyanlu (?) der-kazâ-i Ruha	430 kuruş			
'Aşiret-i Rahverani-yi Buhan (?) sâkin-i Kars	1.000 kuruş	300 kuruş	Seyyid Yusuf kethüdâ-yı Kars ve Seyyid Şahi gurre-i Şevval 1122 (23 Kasım 1710)	BOA, MAD- 9518, s. 66.
Maktû'a-i 'adet-i ağnâm-ı 'aşiret-i Karakayan der-livâ-yı Ergani 'an-hâric-ez-defter	30 kuruş	25 kuruş	Mehmed ve 'Abdullah 7 Cemaziyelevvel 1124 (12 Haziran 1712)	BOA, MAD- 9518, s. 66.
Mahsûl-i rüsûmât ve bād-ı havâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arûs-ı cemâ'at-i Karaciyan vilâyet-i Diyarbekir	860 kuruş	220 kuruş	Hamza 'an-kasr-ı yed-i Hacı Mahmûd ve Ahmed Gurre-i Receb 1135 (7 Nisan 1723)	BOA, MAD- 9518, s. 66.
Maktû'a-i 'aşiret-i Huydi	150 kuruş	100 kuruş	İbrahim ve Ahmed 18 Şaban 1134 (3 Haziran 1722)	BOA, MAD- 9518, s. 67.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Milli-yi Efeçilü el-şehriyye-i gergerî (?) nâm-ı diğêr karye-i ..... ma'-mezra'a-i ..... tâbi'-i küh-ı Mardin	46 kuruş	20 kuruş	Abdullah 20 Şevval 1140 (30 Mayıs 1728)	BOA, MAD- 9518, s. 68.
'Aşiret-i Meslu (?) tâbi'-i nahiye-i Birecik	50 kuruş	100 kuruş	Yusuf ve 'Osman Gurre-i Rebiülevvel 1141 (5 Ekim 1728)	BOA, MAD- 9518, s. 69.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Millu-yı ..... tâbi'-i Bayezid mîr-i 'aşiret-i Karaulus	1.600 kuruş	2.888 kuruş		BOA, MAD- 9518, s. 70.
Mukâta'a-i 'aşiret-i Millu-yı Kuher-i Eşbak (?)	788 kuruş			
Maktû'a-i cemâ'at-i Cemaledin 'an-ta'ife-i Milli	500 kuruş	250 kuruş	Abdullah, Murad ve Mustafa 8 Şevval 1145 (24 Mart 1733)	BOA, MAD- 9518, s. 71.
'Aşiret-i Deyndekan (?) der-livâ-yı Atak 'an-ta'ife-i konar ve göçer tâbi'-i voyvodalık-ı Diyarbekir	30 kuruş	50 kuruş	Derbaş ve Mehmed 12 Rebiülahir 1155 (16 Haziran 1742)	BOA, MAD- 9518, s. 73.
Maktû'-ı 'aşiret-i ..... 'an-etrâk-ı Siverek ve perakende-i maktû'-ı .... tâbi'-i mukâta'a-i Mardin	110 kuruş	120 kuruş	Hızır 21 Receb 1157 (30 Ağustos 1744)	BOA, MAD- 9518, s. 74.

## Kaynakça

### I. Arşiv Kaynakları

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), C.ML (Cevdet Maliye Tasnifi)-1236  
BOA, C.ML-6216  
BOA, C.ML-31722  
BOA, Diyarbekir Ahkam Defteri-2  
BOA, MAD (Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi)-4879  
BOA, MAD-7836  
BOA, MAD-9486  
BOA, MAD-9518

### II. Basılı Kaynaklar

- 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943.
- Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Başarır, Özlem. *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- . "Diyarbekir Voyvodalığı Aklâmı Malikâncileri Örneğinde XVIII. Yüzyılda Yatırımcıların Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Güz(15/2011): 39-61.
- Büyükcan Sayılır, Şeyda. "Göçebelik, Konar-Göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XII/1(Yaz/2012): 563-580.
- Canbakal, Hülya. *17.Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Çakar, Enver. "XVI. Yüzyılda Suriye'de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/2 (2002): 325-340.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Demirci, Süleyman, ve Halil Arslan. "Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra

- Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750).” *Turkish Studies* Volume 7/3(Summer/2012): 887-914.
- Demirtaş, Faruk. “Bozulus Hakkında.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/1 (1949): 29-46.
- Evliya Çelebi Diyarbakir’de*. Der. Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Genç, Mehmet. “Mâlikâne.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 22, İstanbul 2000: 154-158.
- . “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı.” *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*. Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006. 57-64.
- . “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi.” *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010. 101-154.
- , ve Erol Özvar. “Giriş, Osmanlı Devletinde Bütçeler: Merkezî Hazinesinin Yıllık Muhâsebe Bilançoları”. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2*, Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006. 7-18.
- Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- . “Ocaklık Deyimi Hakkında.” *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* Cilt III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994. 873-877.
- Gümüş, Ercan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Gündüz, Tufan. “Cengiz Orhonlu ve Osmanlı İskan Tarihine İlişkin Çalışmalar.” *Osmanlı’da Nüfus ve İskan Politikaları (Ekim 2005-Haziran 2006) Notlar 15*. Haz. Kazım Baycar, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, 2009. 55-76.
- . “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçer Raiyyete Dair.” *Bozkırın Efendileri - Türkmenler Üzerine Makaleler-*. İstanbul: Yeditepe, 2009. 111-119.
- . “Osmanlı Ekonomisi İçinde Konar-Göçerler”. *Bozkırın Efendileri -Türkmenler Üzerine Makaleler-*. İstanbul: Yeditepe, 2009. 121-133.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. Cilt I-VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2009.
- İnalçık, Halil. “Eyâlet.” *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Volume II, Leiden: E.J.Brill, 1991. 721-724.
- . “Eyalet.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul, 1995. 548-550.

- . *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1300-1600)*. Ed. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, Cilt 1, İstanbul: Eren, 2000.
- Kasaba, Reşat. *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*. The United States of America: University of Washington Press, 2009.
- Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ 1997.
- Kodaman, Bayram. *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- Kunt, İbrahim Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
- Murphey, Rhoads. *Kanûn-nâme-i Sultânî li 'Aziz Efendi*. (Tıpkıbasım, Transkripsiyon ve İngilizce Çeviri), Washington: Harvard University Office of the University Publisher, 1985.
- . "Some Features of Nomadism in the Ottoman Empire: A Survey Based on Tribal Census and Judicial Appeal Documentation from Archives in Istanbul and Damascus." *Studies on Ottoman Society and Culture, 16th-18th Centuries*. Ashgate Variorum, Great Britain, 2007. 1-14.
- Okumuş, Osman. "Anadolu Coğrafyasında Ticari Hareketlilik: Osmanlı Devleti'nde Türkmen ve Yörüklerin İktisadi Hayatları." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/2 (2013): 379-392.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987.
- Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Özvar, Erol. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş." *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey (Dubrovnik-Croatia, 20-23 August 2002)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. 93-115.
- Söylemez, Faruk. *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*. İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Sümer, Faruk. "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XI/1-4 (1949-50): 509-523.
- Şahin, İlhan. "1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memûr Edilen Yeni-İl ve Halep Türkmenleri." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı*. 33(Mart 1980/81), İstanbul, 1982: 227-236.

- . "Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları." *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler Nomads in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2006. 185-200.
- . "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu Göçebelerinde Kethüdalık ve Boybeylik Müessesesi." *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler Nomads in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2006. 173-183.
- . "XVI. Asırda Halep Türkmenleri." *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler Nomads in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2006. 129-154.
- Şerefhan. *Şerefname Kürt Tarihi*. Çev. M.Emin Bozarslan, İstanbul: Hasat Yayınları, 1990.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Tızlak, Fahrettin. "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri." *Belleten* LVII/220(Aralık/1993): 751-780.
- Türkay, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*. 2. Baskı, İstanbul: İşaret, 2005.
- Usta, Onur. "Celâliğin Türkmen Cephesi: 17.Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler." *Kebikeç* 33 (2012): 49-86.
- Ünal, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri –Pir Hüseyin Bey Oğulları-." *OTAM* 2 (1991): 239-265.
- Yüksel, Hasan. *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri*. Sivas: Dilek Matbaası, 1997.